

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Giedrius Genys

Literatūros antropologija ir kultūra

Vilniaus subkultūrų erdvės Jurgio Kunčino prozoje

Magistro darbas

Vadovas doc. dr. Mindaugas Kvietkauskas

VILNIUS, 2016

Giedrius Genys, „Vilniaus subkultūrų erdvės Jurgio Kunčino prozoje“, magistro darbas, vadovas doc. dr. Mindaugas Kvietkauskas, Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros katedra, 2016, p. 56.

Raktažodžiai: Jurgis Kunčinas, liudijimo literatūra, kultūros sociologija, heterotopija, vaikštinėtojas (flâneur), subkultūra, urbanistinė proza, represyvosios erdvės, alternatyvios erdvės, sovietmetis, kavinės, bohema, Michel Foucault, Walter Benjamin.

Anotacija

Šiame darbe į Jurgio Kunčino – vieno žymiausių XX a. pabaigos rašytojų, reikšmingai prisidėjusio prie urbanistinės prozos bangos bei miesto temos aktualizavimo lietuvių literatūroje – prozą žvelgiama kaip į tam tikrą liudijimo literatūros projektą. Remiamasi kultūros sociologijos principais, Michelio Foucault, Walterio Benjaminio ir kitų teoretikų darbais. Detaliai aptariamos represyvosios (beprotnamis, Girtuoklių kalėjimas) ir alternatyvios (kavinių aplinka, privatūs butai, valkatų nakvynės vietos) subkultūrų erdvės. Kunčinas pateikia tam tikrą sovietinės sistemos mikroanalizę, demaskuoja represines gydymo įstaigas bei atskleidžia alternatyvią subkultūrų gyvenseną. Ši gyvensena Kunčino prozoje vaizduojama liudijimo literatūrą primenančiais principais. Nuo tradicinio liudijimo literatūros kanono Kunčino tekstus skiria postmodernistinė stilistika bei specifinis objektas – ne Holokausto ar Gulago kankiniai, bet sovietmečio Vilniaus subkultūros, jų dalyvių likimai.

Turinys

Įvadas.....	4
1. Liudijimo literatūros prieiga.....	9
1.1. Patirties liudijimas	10
1.2. Etiniai rašymo motyvai	11
1.3. Fikcija ir referencija.....	14
2. Pasakojimas kaip subkultūrų fiksavimas.....	18
2.1. Alternatyvūs buvimo būdai vėlyvuojū sovietmečiu	18
2.2. Pasakotojo specifika	21
3. Represyvios erdvės	25
3.1. Beprotnamis	25
3.2. Girtuoklių kalėjimas	31
4. Alternatyvios erdvės	38
4.1. Kavinių aplinka.....	38
4.2. Privatūs butai	45
4.3. Valkatų nakvynės vietos	46
Išvados.....	50
Summary.....	52
Šaltiniai ir literatūra	53

Įvadas

Jurgis Kunčinas (1947–2002) priskiriamas 1950 m. gimimo rašytojų kartai, Nepriklausomybės pradžioje laikytai viduriniąja. Rita Tūtlytė taip įvardija šios kartos literatūrinę poziciją: „atsitraukimas nuo socialistinės visuomenės vaizdavimo arba būtent jos ‚dugno‘, t. y. ‚nužeminto žmogaus‘, vaizdavimas, visuomenės kritika ir analizė paraboliskomis priemonėmis; ironija ir žaismė; fantazijos įteisinimas; erotinė vaizduotė. Ši karta yra postmoderniosios kultūros formuotoja ir atstovė.“¹ Šie apibūdinimai neabejotinai tinka ir Kunčino stilistikai nusakyti.

Kunčinas kaip prozininkas debiutuoja 1989 m. apsakymų rinkiniu „Vaizdas į mėnulį“, tačiau kaip savitas, talentingas, novatoriškas rašytojas plačiau pripažįstamas po „Glisono kilpos“ (1992) ir ypač „Tūlos“ (1993). Jo ir kitų – pirmiausia Ričardo Gavelio, Jurgos Ivanauskaitės – vardai siejami su itin reikšmingu prozos atsinaujinimu. Pasak Jūratės Sprindytės, vienas svarbiausių atsinaujinimo veiksmių – miestiškojo mentaliteto susiformavimas.² Kunčino karta nebejaučia sovietmečiu akcentuotos kaimo ir miesto priešpriešos, agrarinės kultūros dramos, jie ateina iš kitokių patirčių lauko, dažnai būna gimę miestuose ar miesteliuose. Toks mentalitetas ima ryškiai skleistis XX a. 9 dešimtmečio pabaigoje–10 dešimtmečio pradžioje, kai vienas po kito pasirodo lietuvių urbanistinės prozos kūriniai.

Miesto tema ryškiausiai plėtojama Kunčino ir kitų jo kartos atstovų – Ričardo Gavelio (1950–2002), Antano Ramono (1947–1993) – prozoje. Tai, kad Gaveliui Vilniaus tema buvo svarbi, patvirtina net trijų jo romanų pavadinimuose atsidūręs Vilniaus vardas. Sostinė – esminė jo kūrinių veiksmo vieta. Regimantas Tamošaitis teigia, kad Gavelio „kūriniai retrospektyvūs, skirti buvusio laiko ir jo padarinių analizei, kuriantys groteskiškas sovietinės ir posovietinės visuomenės paraboles.“³ Gavelio santykis su Vilniumi intelektualus, jis dekonstravo Vilniaus mitus ir kūrė antimitus, angažuotai kvestionavo sovietinio mentaliteto stereotipus, nacionalizmo relikvijas ir tautiškumo kriterijus, ryškino disidentiškas, opoziciškas veikėjų laikysenas. Vilnius jo kūryboje postuluojamas kaip simbolis-labirintas, kaip mirštąs mitinis žvėris, pasaulio centras – „visatos subinė“, nusiaubta amžinoji istorijos ir kultūros kryžkelė.⁴

Ramonas žuvo anksti, tad jo literatūrinis palikimas nėra gausus. Ryškiausiai Vilniaus tema atskleista apysakoje „Balti praėjusios vasaros debesys“ (1991). Apysakoje vaizduojamos socialiniame paribyje atsidūrusio literato vienos vasaros klajonės po Vilnių ir apylinkes. Inga

¹ Rita Tūtlytė, „Gėlių vaikai“ ir „blogio gėlės“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 100.

² Jūratė Sprindytė, „Lietuvių proza: krizė ar atsinaujinimas?“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, t. 31, p. 45.

³ Regimantas Tamošaitis, „1950-ųjų kartos prozininkai“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 146.

⁴ Jūratė Sprindytė, „Lietuvių proza: krizė ar atsinaujinimas?“, in: *Darbai ir dienos*, 2002, t. 31, p. 46.

Vidugirytė rašo, kad ši vasaros istorija yra „Vilniaus senamiesčio, jo gyventojų bei paties Vyto ‚kelionė‘ per pavasarį ir vasarą, patiriant sykiu laisvę, liūdesį, meilę, vieatvę ir gyvenimo pilnatvę.“⁵ Pasak Loretos Mačianskaitės, Ramono kūrinuose Vilnius „yra nuolat stebinantis miestas, sujungiantis kultūrą ir gamtą, istoriją ir pastovumą.“⁶

Atskirai paminėti reikėtų ir Jurgos Ivanauskaitės (1961–2007) prozą, nors ji priklauso jaunesniajai kartai. Nepriklausomybės pradžioje jos, Kunčino ir Gavelio kūriniai buvo labiausiai pastebimi, skaitomi ir skatinantys diskusijas.⁷ Ivanauskaitės knygos pasižymėjo maištino, neformalaus jaunimo pasaulėjautos raiška, nesitaikymu prie dominuojančios vertybių sistemos, neįprastos patirties ilgesiu, dominuojančios socialinės aplinkos neigimu.⁸ Jos tekstuose miesto tema nėra pagrindinė, labiausiai pasireiškia subkultūrų vaizdavimu, ryškiausiai išplėtotu romane „Mėnulio vaikai“ (1988). Kūrinyje fiksuojama 9 dešimtmečio jaunimo subkultūrų aplinka, yra daug nuorodų į jų aprangos kodus, klausomą muziką, skaitomą literatūrą, susirinkimo vietas.

Kunčinas taip pat reikšmingai prisidėjo prie urbanistinės prozos bangos bei miesto temos aktualizavimo lietuvių literatūroje. Rašytojas laikomas sovietmečio kronikininku, tiksliai fiksavusiu laikmečio atmosferą, žmonių santykius, miesto vietas. Vilnius yra daugumos jo tekstų tiesiogiai vaizduojama ar numanoma erdvė. Kunčino kūriniai gali būti skaitomi kaip tam tikro sociumo, jo gyvenimos kronika. Skirtingai nuo Gavelio, jį saisto juslinis santykis su miestu. Su metraštininko kruopštumu aprašomos įvairios Vilniaus erdvės, rodoma personažų jausena šiame mieste.

Panašiai kaip Ramono apsakymo veikėjas Vytas, Kunčino personažai klajoja po Vilnių. Vaikštinėtojo (flâneur), stebinčio miesto gyvenimą ir siekiančio jį paliudyti, figūra tampa viena svarbiausių Kunčino pasakotojų charakterizuojančių savybių.

Rašytojo tekstams miestietiško jaunimo pasaulėjautos problematika būdinga daug mažiau nei Ivanauskaitės kūriniais, tačiau juos sieja subkultūrų vaizdavimas. Ivanauskaitė daugiausiai vaizduoja jaunų, Vakarų kultūra besidominčių, vėlyvojo sovietmečio hipių subkultūrą, tačiau fiksuoja pankus, metalistus ir kt. Kunčinas atkuria kiek ankstesnį sovietmečio laiką ir vyresnei kartai būdingą subkultūrų terpę. Jų gyvenimo būdą lemia ne tiek noras perimti vakarietiško jaunimo elgsenos modelius, kiek priešinimasis slogiai sovietmečio atmosferai, noras gyventi autentiškesnį gyvenimą ir atrasti tam įmanomas nišas.

⁵ Inga Vidugirytė, *Antanas Ramonas „Balti praėjusios vasaros debesys“* [interaktyvus] Prieiga per internetą: http://www.vilniusliterature.flf.vu.lt/?page_id=153 [žiūrėta 2016 05 10].

⁶ Loreta Mačianskaitė, „Ramonas Antanas“, in: *Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 317.

⁷ Jūratė Sprindytė, „Šiuolaikinė literatūra“, [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.saltiniai.info/index/details/1498> [žiūrėta 2016 05 10].

⁸ Audinga Peluritytė, „Jauniausieji lietuvių prozininkai“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 210.

Kunčino išskirtinumą geriau suprasti galima žinant vokiečių literatūros kontekstą. Kunčinas studijavo germanistiką, išvertė apie 20 kūrinių iš vokiečių kalbos, kurie veikė ir jo paties literatūrinį skonį bei stilių. Rita Tūtlytė Kunčino pamėgtą fantazijos ir realybės dermę, vaizduotės žaismę sieja su šios literatūros (G. Grass, W. Schnurre) įtaka.⁹ Pats autorius taip pat neslepia vokiečių autorių poveikio savo galvojimui ir kūrybai: „Galėčiau išvardyti vokiškai rašiusius autorius, kurie darė įtakos pasaulėjautai, mąstysenai, net įsitikinimams. Štai jie: W. Borchertas, H. Böllis, F. Dürrenmattas, M. Frischas, I. Bachmann, G. Grassas, Z. Lenzas, H. Brochas, E. Canetti, R. Walseris.“¹⁰ Išvardyti daugiausia pokario literatūros rašytojai, jiems svarbias trauminės atminties bei liudijimo temas savaip savo kūryboje transformuoja Kunčinas. Autorius taip pat pasakoja, kad sovietmečiu „Draugystės“ knygyne pirkdavo sovietų toleruojamas vokiečių rašytojų knygas, o valdžios nemėgtą literatūrą, pavyzdžiui, G. Grasso tekstus, gaudavo ir skaitydavo kitais kanalais.¹¹ Žinoma, negalima Kunčino stiliaus ypatybių ištakų ieškoti vien tik šiame kontekste, jis skaitė ir buvo veikiamas daugybės kitų rašytojų. Tačiau Kunčino novatoriškumas lietuvių literatūroje, postmodernistinė rašymo maniera, urbanistiniai motyvai ir kartu totalitarizmo patirties refleksija labiausiai sietini su vokišku kontekstu.

Nors kalbant apie XX a. pabaigos prozą neįmanoma apeiti Kunčino kūrybos, nors mokslininkų jis apibūdinamas kaip „rašytojas profesionalas“ „vienas autentiškiausių savo laiko rašytojų“, „turintis pasakotojo talentą“, „gaivališko ir spontaniško žodžio kūrėjas“, kokio lietuvių prozai visada stigo, Kunčino kūryba kol kas beveik nesusilaukė jokių solidesnių monografinių tyrinėjimų. Išskirtina Mindaugo Grigaičio daktaro disertacija „*Rašymų įvairovė* Broniaus Radzevičiaus, Ričardo Gavelio, Jurgio Kunčino romanuose“, kurioje šalia kitų autorių analizuojami Kunčino prozos stilistiniai ypatumai. Daugiau Kunčino kūryba analizuojama apžvalginuose tekstuose šalia kitų jo kartos prozininkų, pavieniuose straipsniuose ar recenzijose. Straipsniuose išsamiau Kunčino kūrybą aptaria Jūratė Sprindytė¹², Laimantas Jonušys¹³, Vladas Krivickas¹⁴, Regimantas Tamošaitis¹⁵, Justina Dailydytė¹⁶, Mindaugas Grigaitis¹⁷. Šiuose straipsniuose daugiau

⁹ Rita Tūtlytė, „Gėlių vaikai“ ir „blogio gėlės“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 100.

¹⁰ Jurgis Kunčinas, „Nuo Vingių Jono iki Oskaro Macerato ir toliau“, in: *Metai*, 2000, Nr. 8/9 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/apie-save/#8> [žiūrėta 2016 05 10], p. 133.

¹¹ *Ibid.*, p. 133.

¹² Jūratė Sprindytė, „Prozos gaivalas“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2004 12 18, Nr. 729.

¹³ Laimantas Jonušys, „Valkataujantis sovietmečio inteligentas Jurgio Kunčino prozoje“, in: *Metai*, 2007, Nr. 2.

¹⁴ Vladas Krivickas, „Jurgio Kunčino bohema ir boheminkas“, in: *Literatūra ir menas*, 2002 05 24, Nr. 2900.

¹⁵ Regimantas Tamošaitis, „Meilės ilgesys po gotikos skliautais. Įvadas į Jurgio Kunčino „Tūlą“ [interaktyvus] Prieiga per internetą:

https://dl.dropboxusercontent.com/u/56800991/Apie_rasytojus/Tamosaitis%20R.%20Kuncino%20Tula.pdf [žiūrėta 2016 05 04].

¹⁶ Justina Dailydytė, „Jurgio Kunčino bohema“, in: *Naujoji Romuva*, 2010, Nr. 3 (572).

ar mažiau aptariama miesto tema, tačiau ji nėra išsamiai analizuojama dėl kitų rašymo tikslų, trumpas tekstų apimties, susitelkimo ties viena subkultūrų grupe (bohemiečiai, valkatos) ar vienu kūriniu.

Magistro darbe sieksime plačiau atskleisti subkultūrinio Vilniaus sociumo reprezentacijas ir kartu analizuosime tuos prozos tekstus, kuriuose Vilniaus erdvė vaizduojama ryškiausiai (apsakymų rinkinys – „Laba diena, pone Enrike!“ bei 5 romanai – „Glisono kilpa“, „Tūla“, „Blanchisserie, arba Žvėrynas–Užupis“, „Kilnojamosios Röntgeno stotys“, „Bilė ir kiti“). Darbe remiamasi kultūros sociologijos principais, pasitelkiamos Michelio Foucault heterotopijos, Walterio Benjamino vaikštinėtojo (flâneur) kategorijos, subkultūros samprata.

Daroma prielaida, kad Kunčino kūryba turi liudijimo literatūros bruožų ir gali būti skaitoma kaip savitas liudijimo literatūros projektas. Tokia prieiga leidžia atrasti dar mažai tyrinėtus ir įdomius Kunčino prozos ypatumus. Rašytojui itin svarbu papasakoti apie įvairias jo pažintas Vilniaus subkultūras. Todėl darbe tirsime, kokios Vilniaus subkultūros ir jų erdvės yra aprašomos, ką autorius apie jų gyvenimą siekia paliudyti. Svarbu ne tik fiksuoti, kas yra pasakojama apie vėlyvojo sovietmečio Vilnių, bet ir aiškintis, koks šio liudijimo tikslas, kokių intencijų vedamas autorius kuria tokius tekstus? Taip pat keliamas klausimas, kuo Kunčino proza yra stilistiškai specifinė, koks jos santykis su kitais liudijimo literatūros tekstais, tradicija, postmodernizmo tendencijomis?

¹⁷ Mindaugas Grigaitis, „Jurgio Kunčino *Glisono kilpa*: pasaka apie troškiniu virtusį romaną“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2012, Nr. 13.

Šaltinių žymėjimas:

Darbe cituojant Kunčino prozos tekstus skliausteliuose nurodoma knygos pavadinimo santrumpa ir puslapio numeris, pavyzdžiui: (T, 15).

Pavadinimų santrumpos:

GK – *Glisono kilpa*, 1992

T – *Tūla*, 1993

LDPE – *Laba diena, pone Enrike!*, 1996

BAŽU – *Blanchisserie, arba Žvėrynas–Užupis*, 1997

KRS – *Kilnojamosios Röntgeno stotys*, 1998

KĮK – *Kasdien į karą*, 2000

BIK – *Bilė ir kiti*, 2002

1. Liudijimo literatūros prieiga

XX a. literatūros lauke suklestėjo liudijimo literatūra. Tai įvairiažanris ir tebesiformuojantis laukas, o liudijimo literatūros konceptualizavimas yra vis dar besitęsiantis procesas. Įvairūs mokslininkai ir rašytojai bando nubrėžti šio lauko ribas, nustatyti specifinius tekstų bruožus. Siekiant detaliau aptarti ir išnagrinėti liudijimo literatūros reiškinių, 2001 m. Švedų Akademija suorganizavo simpoziumą pavadinimu „Liudijimo literatūra (*Witness Literature*)“, skirtą Nobelio premijos šimtmečiui paminėti. Dalyvių pranešimai buvo išspausdinti leidinyje „*Witness Literature*“¹⁸, kuris iki šiol yra išsamiausias tekstų rinkinys, analizuojantis liudijimo literatūrą.

Reikia paminėti, kad lietuviška sąvoka „liudijimo literatūra“ nurodo mažiausiai į du anglų kalboje skirtingą turinį talpinančius terminus – *witness literature* ir *literature of testimony*. *Literature of testimony* daugiausiai siejama su traumine rašančiojo patirtimi ir apima įvairius egodokumentinio pobūdžio tekstus – dienoraščius, autobiografijas, atsiminimus ir pan. Vienas pagrindinių *literature of testimony* skiriamųjų bruožų yra autoriaus patirties autentiškumas, tikrumas, t. y. autorius pats turi būti išgyvenęs tam tikrus lemtingus įvykius ir pasakoti savo patirtį. Tai teisės sferai artimas liudijimo supratimas, kai sudaroma nematoma autoriaus ir skaitytojo sutartis. Autorius tarsi teisme pasižada nemeluoti ir sakyti vien tik savo patirties tiesą. Kitaip yra suprantama *witness literature* (kuri šiame tekste ir laikoma liudijimo literatūra) – tai fikciniai kūriniai, nekeliantys tikslo sakyti išimtinai autobiografinės patirties tiesą, tačiau išlaikantys ryšį su negrožiniais liudijimo tekstais. Fikciškumas ir referentiškumas tokio tipo literatūroje yra susipynę, taip pat kreipiamas didesnis dėmesys į išraiškos lygmenį.

Liudijimo literatūros tradiciją galėtume aptikti su Vilniumi glaudžiai susijusių lenkakalbių ir žydų rašytojų (Józefo Mackiewicziaus, Czesławo Miłoszo, Avromo Sutzkeverio) kūryboje. Nors Mackiewiczius kuria grožinius tekstus, jo proza „linksta į fakto literatūros pusę, joje aprašomi istoriniai, geopolitinių požiūrių konkretūs erdvės ir laiko dėmenys.“¹⁹ Miłoszo kūryba, pasak Mindaugo Kvietkausko, „išlaiko tikrovės aistrą ir liudija istorinę atmintį“²⁰. Kraštutinėmis aplinkybėmis gimę Sutzkeverio tekstai stebina „dėl preciziškos formos, dėl originalių, sąmonę

¹⁸ *Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, ed. Horace Engdahl, World Scientific Publishing, 2002.

¹⁹ Algis Kalėda, *Mitų ir poezijos žemė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 142.

²⁰ Interviu su Mindaugu Kvietkausku, „Česlovas Milošas – kūrėjas, antrą kartą įžengęs į laiko upę“ [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-04-18-ceslovas-milosas-kurejas-antra-karta-izenges-i-laiko-upe/80659> [žiūrėta 2016 05 10].

perveriančių metaforų, dėl sutelkto liudijimo krūvio.²¹ Žinoma, esama nemažai lietuvių karo ir pokario liudijimo literatūros pavyzdžių. Išskirtini grožine literatūra laikomi tekstai – Balio Sruogos „Dievų miškas“, Mariaus Katiliškio „Išėjusiems negrįžti“, Igno Šeiniaus „Raudonasis tvanas“ – bei beletrizuoti memuarai – Juozo Daumanto „Partizanai“, Dalios Grinkevičiūtės „Lietuviai prie Laptevų jūros“.

Šiame skyriuje pristatysime liudijimo literatūros principus ir žvelgsime, kokiais liudijimo literatūros aspektais pasižymi Kunčino proza.

1.1. Patirties liudijimas

Nobelio taikos premijos laureatas, rašytojas, išgyvenęs holokaustą, Elie Wiesel yra pasakęs garsią frazę: „Jei graikai išrado tragediją, romėnai – laišką, renesansas – sonetą, tai mūsų karta išrado naują literatūrą – liudijimo literatūrą.“²² Ne tik Wiesel, bet ir kiti rašytojai ar mokslininkai liudijimo literatūrą sieja su XX a. katastrofomis, totalitariniais režimais. Literatūros istorikas Horace Engdahl, komentuodamas šią Wiesel mintį, svarsto, kad „galbūt liudijimo suklestėjimą lėmė ne XX a. nusikaltimų mastas, bet mūsų pasibaisėjimas totalitarinių visuomenių sisteminiu siekiu ištrinti atmintį.“²³ Cituotos mintys yra svarbios aiškinantis Kunčino prozos savitumą. Totalitarinio režimo patirtis nėra svetima pačiam Kunčiniui. Nuo pat gimimo (1947) rašytojas gyveno okupuotoje Lietuvoje, ne kartą patyrė brutalų sovietų valdžios galios demonstravimą, žmogaus orumo nepaisymą. Kunčinas, prozą pradėjęs rašyti tik 9 dešimtmečio pabaigoje, o intensyviausiai ją rašęs jau nepriklausomoje Lietuvoje, savo kūryboje grįžta į praeitį ir dažniausiai vaizduoja XX a. 7–9 dešimtmečius Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje. Rašytojas niekada neslėpė, kad jo kūryboje yra nemažai biografinių motyvų, kad jis siekia užfiksuoti tai, ką pats patyrė sovietmečiu. Viename interviu Kunčinas nurodo savo kūrybos impulsus: „Aš esu šioks toks metraštininkas ir stengiuosi liudyti tai, ką pats iš tikrųjų mačiau ir išgyvenau.“²⁴ Rašytojas save suvokia kaip praeities metraštininką, tad fiksuoti praeitį, daugiausiai 7–9 dešimtmečius, yra Kunčino sau keliamas imperatyvas. Ne mažiau yra svarbu liudyti asmeninę patirtį, tai, ką pats matė, išgyveno. Į jo matymo lauką patenka ir kiti žmonės, jų likimai, kuriuos Kunčinas vaizduoja savo kūryboje. Tad Kunčiniui

²¹ Mindaugas Kvietkauskas, „Avromo Suckeverio poetinė rizika“ in: Avrom Sutzkever, *Žaliasis akvariumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 188.

²² Horace Engdahl, „Philomela’s Tongue: Introductory Remarks on Witness Literature“, in: *Witness Literature*, World Scientific Publishing, 2002, p. 5–6.

²³ *Ibid.*, p. 6.

²⁴ Interviu su Jurgiu Kunčiniu, „Geriausios kūrybos versmė – tikri išgyvenimai“, in: *Lietuvos rytas*, priedas *Mūzų malūnas*, 2002 06 11 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/pokalbiai/#56> [žiūrėta 2016 01 16].

svarbu rašyti apie totalitarinio režimo laiką, liudyti savo ir kitų žmonių, gyvenusių tuo metu, patirtis.

Grįžkime prie Engdahl minties, kad liudijimo literatūrą gali lemti ne totalitarinių režimų žiaurumai, bet nepasitenkinimas atminties trynimu. Kitaip tariant, galima tragiškų įvykių užmarštis, šių įvykių klastojimas ar nepakankamas supratimas skatina liudininkus užfiksuoti savo patirtį. Kunčinas didžiąją dalį savo tekstų rašo jau nepriklausomybės metais, tad jis reagavo į laisvos Lietuvos iššūkius ir jos santykį su atmintimi. Žvelgiant į Kunčino kūrybą, būtų galima manyti, kad rašyti apie 7–9 dešimtmečius jį skatino nepakankamas visuomenės dėmesys tam tikrai socialinei grupei, kurią jis norėjo plačiau pristatyti ir apie jos gyvenimo būdą papasakoti. Tad kas yra svarbu Kunčiniui vaizduojant sovietmetį? Kokias socialines grupes jis stengėsi parodyti?

Kunčino prozoje vyraujantys personažai – spalvingos asmenybės, nepritapusios ar nenorėjusios pritapti prie sovietinės sistemos. Pats rašytojas taip apibūdina knygos „Laba diena, pone Enrike!“ personažus: „Tai greičiau ‚antiherojai‘, tų laikų autsaideriai, pareigūnų vadinti kur kas sodriau ‚bomžom‘, ‚bangladešais‘ ir panašiai. Bet, mano galva, tai buvo vitališki, smalsūs, aktyvūs žmonės, nors puikiai suvokė savo ‚netinkamumą‘ brandžioje socialistinėje visuomenėje.“²⁵ Tai benamiai, valkatos, bohemiečiai, menininkai, girtuokliai, narkomanai, hipiai ir pan. Kitaip tariant, tai įvairių subkultūrų atstovai. Rašytojas savo tekstuose vaizduoja šiuos socialinius marginalus, atskleidžia jų gyvenimo būdą, bendravimo stilių, aprangos kodus, žodyną. Kunčinas rodo ir pasaulėžiūriškai alternatyvias jų laikysenas sovietinės sistemos atžvilgiu, fiksuoja tokių žmonių likimus, santykį su valdžia ir pan. Pirmaisiais nepriklausomybės dešimtmečiais šioms visuomenės grupėms skirta nepakankamai dėmesio, nepasirodė jokių rimtesnių studijų ar prisiminimų rinkinių, liudijančių marginalų oponavimą sovietinei sistemai, norą nuo jos atsiriboti ir kurtis alternatyvų gyvenimą. Šią atminties spragą užpildė Kunčinas, nuosekliai vaizduodamas įvairius visuomenės paribyje buvusius asmenis.

1.2. Etiniai rašymo motyvai

Noras rašyti apie paskutiniųjų sovietmečio dešimtmečių visuomenės paribiuose buvusių žmonių likimus kyla ir dėl etinių impulsų. Kunčino tekstuose pasakotojas dažnai prisimena savo pažįstamų bendraamžių tragiškas mirtis. Pavyzdžiui, „Glisono kilpoje“ pasakotojas kreipiasi į savo mirusį bičiulį Jeronimą Jarą:

²⁵ Jurgis Kunčinas, „Tik parašęs, būsi rašytojas“, in: *7 meno dienos*, 1996 08 02 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/pokalbiai/#26> [žiūrėta 2016 01 16].

O šiandien mane jau supa gausokas būrelis numirėlių – kalbu tik apie bendraamžius. Jeigu jie visi prisikeltų, gatve nužygiuotų nemenka kolona moterų ir vyrų, tu šito niekad nesuprasi... nors pats žygiuoji įsimaišęs į tą koloną. Skenduoliai, pakaruokliai, tamsių skersgatvių ir šviesių, tykių priemiesčių aukos, padegėliai, žuvę autokatastrofose, iškritę ir išmesti pro langus... papjauti ligų uždusę nuo savo pačių smarvės girti. Jie visi dar galėjo gyventi kaip ir tu, Jeronimai Jaro. Bet aš seniai susitaikiau su jų neteisingom ar teisingom mirtimis – ne man spręsti jų bylas. Daugelį jų atmenu, beveik visų nuoširdžiai gaila, bet nė su vienu nesišneku kaip su tavimi. Ir tik apie tave kurpiaiu kažką panašaus į romaną, tik apie tave. (GK, 10)

Pastebimos pasakotojo gailesčio dėl jaunų žmonių mirčių intonacijos. Pasakotojas renkasi išsamiai pristatyti vieno mirusio draugo – Jeronimo Jaro – gyvenimo istoriją. Romanas sukonstruotas taip, kad didžioji dalis teksto yra paties Jeronimo Jaro savo gyvenimo pasakojimas jo besiklausančiam pasakotojui. Tai istorija apie bohemiškų polinkių turintį, iš universiteto išmestą ir gyvenamąją vietą praradusį studentą. Rodoma ir jaunuolio pražūtinga priklausomybė nuo alkoholio. Šį romaną būtų galima laikyti liudijimu apie jauną, valkataujantį, bohemišką gyvenimo būdą gyvenantį žmogų.

Kituose Kunčino tekstuose pasakotojas, prisiminęs kokį nors mirusį pažįstamą, trumpai apie jį papasakoja bei pakomentuoja jo mirties aplinkybes. Pavyzdžiui, romane „Kilnojamasis Röntgeno stotys“ pasakotojas negali naktį užmigti ir prisimena savo mirusius draugus. Kelių pažintų žmonių mirtys iškyla iš atminties kaip nenatūralios „klinikinės mirties požiūriu“, nurodomas santykis su tokiais mirusiais: „Suminėjau vos keletą, tuos, kurie išplaukė iš dugno į paviršių. Galybė dar tokių per tą mano *ketvirtį amžiaus*. Et, pasakytų mano velionė teta, kiek nekaltų žmonių žuvo, mirė, buvo užpulti, subadyti, suvažinėti! Ir, aišku, būtų teisi. Savaip teisi. Visi, sakytų ji, jei būtų gyva, kuriuos tu išvardijai – prakeikti girtuokliai, savižudžiai, šizofrenikai, žodžiu, *nenormalūs*! Ir vėlek būtų buvusi beveik teisi, kaip ir per visą savo ilgą gyvenimą. O man kažkodėl atrodo, kad jie kankiniai. (KRS, 19)“ Reflektuojamas neigiamas didžiosios dalies visuomenės požiūris į marginalias grupes ir jų atstovų likimus. Tačiau jie vadinami kankiniais, kurie kentėjo dėl savo gyvenimo būdo pasirinkimo, charakterio silpnų bei sovietinio režimo atmosferos.

Pats rašytojas, komentuodamas romaną „Bilė ir kiti“, šitaip apibūdina tekste vaizduotą laikotarpį: „Andropovo valdymo metų gyvenimas buvo pakankamai monotoniškas, be perspektyvos, be prošvaisčių. Ir aš nesmerkiu nė vieno to meto menininko, kuri prasigėrė, nusižudė ar ėmėsi kitų darbų.“²⁶ Matyti, kad Kunčinas mirtis sieja ir su sovietinio režimo kurta slogia atmosfera, kurioje jautresnės prigimties žmonėms gyventi buvo sudėtinga. Tad Kunčinas, savo

²⁶ Interviu su Jurgiu Kunčinu, „Geriausios kūrybos versmė – tikri išgyvenimai“, in: *Lietuvos rytas*, priedas *Mūzų malūnas*, 2002 06 11 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/pokalbiai/#56> [žiūrėta 2016 01 16].

kūryboje vaizduodamas įvairių marginalų mirtis, bando juos suprasti, savaip istoriškai reabilituoti, aiškintis tragiškų likimų priežastis. Pasakotojas, apibūdindamas tokius žmones, vadina juos aukomis, kankiniais.

Svarbu pastebėti, kad vaizduojamų personažų tragiškos istorijos nėra piešiamos vien tik liūdnomis spalvomis. Kunčino stilistikai būdingas postmodernios ironijos ir liudijimo santykis. Dažnai su švelnia ironija aprašomi veikėjų charakteriai, jų silpnybės, išvaizda, tačiau atlaidžiai ir su gailėsčiu žvelgiama į komplikuoatą jų gyvenimą. Kunčinas, panašiai kaip Balys Sruoga „Dievų miške“, ironiją naudoja vaizduodamas absurdiškas situacijas. Liudydamas skaudžias personažų patirtis, pasakotojas jų nedramatizuoja, o subtiliai pasišaipoma tarsi viską stebėdamas iš šalies. Pavyzdžiui, absurdiški gydymo nuo alkoholizmo metodai beprotnamyje ir Girtuoklių kalėjime, brutalus „šustriakų“ elgesys su kitais Girtuoklių kalėjimo pacientais ar valkatų persekiojimas dėl to, kad jie niekur nedirba, yra aprašomi pasitelkiant humorą. Tačiau ironiškas tragiškų likimų ir situacijų vaizdavimas nesumenkina liudijimo, priešingai, toks pasirinkimas suvoktinai kaip atsakas į nežmonišką absurda.

Kunčinas priartėja prie liudijimo literatūrą rašančiųjų motyvacijos, kurią Horace Engdahl apibūdina kaip norą suteikti balsą nutildytiems ir išsaugoti aukų vardus.²⁷ Jau minėjome romaną „Glisono kilpa“, kuriame siekiama suteikti balsą mirusiam žmogui, kad jis papasakotų savo gyvenimo istoriją. Kituose tekstuose Kunčinas dažnai prisimena mirusius žmones, kurių likimų linijos yra bent trumpai nubrėžiamos. Apsakymuose pasakotojas tarsi jaučiasi įsipareigojęs papasakoti apie mirusius pažįstamus ir taip įamžintų jų atminimą. Vienas apsakymas net pavadinamas „Poeto atminimui“ – jame išskyla jauno nepripažinto poeto gyvenimas, pasibaigęs savižudybe. Apsakymai „Venecijos liūtas“ ir „Laba diena, pone Enrike!“ taip pat skirti papasakoti apie jau mirusius pagrindinius veikėjus – Harį Ridiką ir Enrikę. Taip tarsi suteikiamas balsas nutildytiems, jau apie save nebegalintiems papasakoti asmenims.

Liudijimo literatūroje vaizduojami nebūtinai nuo totalitarinių režimų žuvę asmenys, svarbiausia yra parodyti aukos perspektyvą, jos jauseną. Tad ir Kunčiniui svarbiausia yra parodyti sovietinėje sistemoje alternatyvų gyvenimo būdą pasirinkusių asmenų perspektyvą. Fiksuojamas įvairių personažų santykis su valdžia. Dažnai vaizduojami girtuokliai, kurie yra suimami ir patalpinami į psichiatrijos ligoninę arba Girtuoklių kalėjimą. Įtaigiai aprašoma ten atsidūrusių personažų jausena, jiems padaroma psichologinė ir fizinė žala. Taip pat tiksliai aprašomi šių

²⁷ Horace Engdahl, „Philomela’s Tongue: Introductory Remarks on Witness Literature“, in: *Witness Literature*, World Scientific Publishing, 2002, p. 4.

struktūrų veikimo principai, brutalūs ir žmogaus orumą pažeidžiantys gydymo metodai, vidinės įstaigų taisyklės, darbuotojų ir pacientų santykiai ir pan. Dar vienas dažnai pasikartojantis motyvas Kunčino prozoje – personažų, pasirinkusių nedirbti jokio darbo, baimė būti suimtiems. Šie veikėjai išgyvena nuolatinę įtampą, nerimą, bijo dienos metu ramiai sėdėti kavinėse, nes nedirbantys žmonės būdavo suimami ir galėjo pakliūti į kalėjimą dėl „veltėdžiavimo“. O romano „Kilnojamosios Röntgeno stotys“ pagrindinis veikėjas visokiais būdais stengiasi susirgti džiova, kad dėl sveikatos problemų jo nepaimtų į sovietinę armiją. Tad Kunčinas vaizduoja įvairių marginalų likimus, gyvenimo būdą, pasaulio suvokimą, jų išgyvenimus susidūrus su totalitariniu režimu.

Aukos perspektyva susijusi su istorijos ir liudijimo perskyra. Istorikas Peter Englund aptaria liudininkų ir apie tragiškus įvykius iš istorinių tekstų žinančių žmonių trūkumus: „Tie, kurie gyveno įvykių centre žino viską apie tai, kaip žmonės jautėsi, bet mažai apie tai, kaip viskas iš tiesų buvo: tai jų tragedija. Kaip jų įpėdiniai, mes žinome daug apie tai, kaip iš tikrųjų viskas buvo, bet nieko apie tai, kaip žmonės jautėsi: tai yra mūsų tragedija.“²⁸ Norima pasakyti, kad istorija neišlaiko individualios liudininkų perspektyvos ir siekia paaiškinti įvykių priežastis. Liudijimo literatūra kaip tik siekia parodyti tragiškus įvykius išgyvenusių žmonių perspektyvą, per daug nesigilinant į istorines priežastis. Žinoma, Kunčino kūryba nepretenduoja į istorinį tekstą, tačiau, žinant šią skirtį ir Kunčino tekstams būdingą savybę vaizduoti sovietmečiu gyvenusių marginalų jausenas, jų patirtis, galima geriau suprasti Kunčino prozos artimumą liudijimo literatūrai.

1.3. Fikcija ir referencija

Kalbant apie Kunčino prozą ir liudijimo literatūrą, svarbu aptarti fikcijos ir referencijos santykį. Liudijimo literatūra pasižymi šių dviejų polių įtampa, tačiau labai sunku nustatyti ribą, liudijimo literatūrą skiriančią nuo liudijimo ar beletristikos. Pavyzdžiui, istorikas Peter Englund labai kritiškai vertina didžiąją dalį tekstų, pretenduojančių į liudijimo literatūrą ir teigia, kad tiesos reikalavimas iškreipia literatūriškumą, o literatūriškumo reikalavimas iškreipia liudijimą.²⁹ Toks griežtas požiūris į liudijimo literatūrą dažniausiai išsakomas iš istorikų stovyklos. Vis dėlto dažniau teigiama, kad liudijimo ir beletristikos susijungimas yra liudijimo literatūros unikalumas ir privalumas. Dėl liudijimo ir literatūriškumo sandūros kyla teksto išraiškos problema. Reaguodama į šį klausimą, Nobelio premijos laureatė Nadine Gordimer akcentuoja estetinės laisvės svarbą liudijimo literatūrai.

²⁸ Peter Englund, „The Bedazzled Gaze: On Perspective and Paradoxes in Witness Literature“, in: *Witness Literature*, World Scientific Publishing, 2002, p. 54.

²⁹ *Ibid.*, p. 52.

Pasak jos, reikia rasti tinkamą formą ir kalbinę išraišką tam, kad pasakojimas perteiktų liudijimą.³⁰ Kunčiniui estetiškai kūrinių išraiška taip pat yra labai svarbi. Jo proza – tai laisvas, dažnai nestruktūruotas, asociatyvus pasakojimas, pasižymintis sakinio ritmika, kalbos metaforiškumu. Rašoma apie marginalus, neturinčius jokių didelių tikslų ar siekių, atsiduodančius gyvenimo siūlomiesiems atsitiktinumams bei dažnai apsvaigusius nuo alkoholio. Žinoma, Kunčino rašymo stilius artimas postmodernizmo poetikai, tačiau jį galima interpretuoti ir kaip vaizduojamų personažų gyvenimo būdo ir jų mąstymo ypatumų atspindį.

Kunčinas savo tekstus kuria visų pirma kaip grožinės literatūros tekstą, todėl fikciškumas yra dominuojanti jo kūrinių savybė. Referentiškumas labiausiai pasireiškia rašytojui vaizduojant autobiografiškai pažįstamą Vilniaus erdvę. Jūratė Sprindytė vaizdžiai nusako Kunčino sovietmečio tikrovės vaizdavimą: „Kai kurių bohemos lankytų vietų: kavinių, viešbučių, bendrabučių, tarpubarčių, skersgatvių, namų, užteigėlių, arkų, iškabų nebėra, jos liko įamžintos tik Kunčino tekstuose. Savotiškas *Dingęs Vilnius*, atliepiantis Vlodo Drėmos didingo albumo solidų akademizmą savita postmodernistine versija. Kaip iš senos kronikos istorikai atkuria detales apie medines ar mūrines pilis, taip iš Kunčino galima atkurti sovietmečio Vilniaus gyvenimo realijas, architektūros detales ar išgertų svaigiųjų skysčių asortimentą.“³¹ Tad Kunčinas gana tiksliai, autentiškai atkuria 7–9 dešimtmečio Vilniaus sociokultūrinę terpę ir topografiją. Apskritai Kunčinas laikosi klasikinės mimezės principų ir siekia meniškai reprezentuoti tikrovę. Remdamiesi internetiniu Oxfordo žodynu, mimezė apibrėšime kaip tikro pasaulio dirbtinę reprezentaciją meno ar literatūros kūrinyje.³²

Fiktyvumo matmuo labiausiai pastebimas žvelgiant į Kunčino personažus. Rašytojas pasitelkia vaizduotę ir juos kuria kaip literatūrinius veikėjus. Kitaip tariant, jo personažai yra fiktyvūs, tai nėra realių žmonių gyvenimo istorijų pasakojimai. Tačiau kartu personažai leidžia atpažinti nuorodas į realius asmenis. Kunčinas niekada neneigė, kad jo kūriniai yra gana autobiografiški, pavyzdžiui, jis atvirai deklaravo savo ir pagrindinio „Tūlos“ herojaus panašumą. Dalis jo personažų turi visiškai konkrečius prototipus. Pavyzdžiui, nesunkiai atpažįstamas novelės „Venecijos liūtas“ pagrindinio veikėjo Hario Ridiko prototipas – sovietiniame kalėjime miręs poetas Rimas Burokas. Tokių lengvai atpažįstamų prototipų yra nedaug, nes Kunčino vaizduojami asmenys dažniausiai nebuvo viešos figūros, jų likimai nėra plačiau žinomi. Kita vertus, rašytojas ne kartą yra teigęs, kad jo personažai nebūtinai yra konkrečių žmonių prototipai, bet gali būti sukurti ir

³⁰ Nadine Gordimer, „Witness: The Inward Testimony“, in: *Witness Literature*, World Scientific Publishing, 2002, p. 95.

³¹ Jūratė Sprindytė, „Prozos gaivalas“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2004 12 18, Nr. 729.

³² Internetinis Oxfordo žodynas [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/mimesis> [žiūrėta 2016 04 18].

remiantis kelių žmonių ypatumais. Pavyzdžiui, komentuodamas romaną „Bilė ir kiti“ Kunčinas teigė, kad „Bilės paveikslas kaip ir visas ‚Dešrelinės‘ kavinės kontingentas, irgi nėra išgalvotas, bet sudarytas iš ano meto realių žmonių detalių.“³³ Žinoma, daugybę personažų Kunčinas tiesiog sukūrė, nebūtinai ieškodamas atitikmenų realybėje.

Siužetiniame Kunčino prozos lygmenyje ieškoti referentiškumo yra labai keblu. Skaitytojas, nepažinodamas Kunčino prototipų, negali nustatyti, ar įvairūs personažų likimai turi atitikmenis realybėje. Jau citavome autoriaus mintį, kad jis save laiko metraštininku ir stengiasi liudyti tai, ką matė ir išgyveno. Todėl tikėtina, kad kai kurie siužetai gali būti realiai matytų ar paties patirtų įvykių meninis vaizdavimas. Tačiau žinant, kad Kunčinas visų pirma kuria grožinį tekstą, galime manyti, kad didžioji dalis jo siužetų yra tiesiog sukurti vaizduotės. Akivaizdžiausiai fikciškumas pasirodo, kai autorius aprašo mistinius elementus, pasitelkdamas magiškojo realizmo estetiką. Pavyzdžiui, „Tūloje“ pagrindinis veikėjas moka persikūnyti į šikšnosparnį, o „Glisono kilpoje“ Jeronimas Jaras pavirsta Aitvaru. Tad Kunčinas ne tik atgaivina atmintį ir mintimis grįžta į dingusią sociokultūrinę tikrovę, tačiau neabejotinai pasitelkia subjektyvią vaizduotę.

Nadine Gordimer pabrėžia vaizduotės svarbą liudijimo literatūroje ir netiesiogiai polemizuoja su tais, kurie fikciškumą liudijimo literatūroje laiko jos trūkumu. Pasak jos, vaizduotė liudijimo literatūroje atskleidžia gilesnę realybę.³⁴ Žinoma, vaizduotės sukurtas fikciškumas turėtų būti ne savitiksliis, o prisidėti prie paveikesnio liudijimo kūrimo. Žvelgiant į Kunčino prozą, galima matyti ambivalentišką santykį su fikciškumu. Viena vertus, rašytojo sukurti personažai, jų įvairūs likimai leidžia geriau perteikti 7–9 dešimtmečio atmosferą, atkurti tam tikrų socialinių grupių atstovų gyvenimo stilių, pasaulėžiūrą, santykius su valdžia. Net jei ir Kunčinas vaizduoja istoriją, neturinčią jokie realaus atitikmens realybėje, jis kuria tokius personažus ir jų likimus, kurie galėjo egzistuoti. Kita vertus, fikciškumas Kunčino prozoje gali būti ir savitiksliis, nes rašytojas visų pirma kuria grožinį tekstą.

Tad su liudijimo literatūra rašytoją sieja tai, kad jis save laiko sovietmečio metraštininku ir dažniausiai pasakoja apie 7–9 dešimtmečius. Jis siekia paliudyti ne tik savo patirtį sovietmečiu, bet ir fiksuoti įvairių marginalų likimus. Pagrindiniai Kunčino personažai – žmonės, pasirinkę alternatyvų gyvenimo būdą ir norėję atsiriboti nuo sovietinės sistemos. Dažnai tai tragiško likimo asmenys, patyrę įvairių negandų dėl totalitarinio režimo ir savo pačių gyvensenos stiliaus. Kunčinas

³³ Interviu su Jurgiu Kunčinu, „Geriausios kūrybos versmė – tikri išgyvenimai“, in: *Lietuvos rytas*, priedas *Mūzų malūnas*, 2002 06 11 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/pokalbiai/#56> [žiūrėta 2016 01 16].

³⁴ Nadine Gordimer, „Witness: The Inward Testimony“, in: *Witness Literature*, World Scientific Publishing, 2002, p. 96.

juos vadina aukomis ir kankiniais bei savo tekstuose bando parodyti jų perspektyvą, jauseną sovietinėje sistemoje. Rašymas, siekiant atskleisti aukos perspektyvą, būdingas liudijimo literatūrai.

Liudijimo literatūrai svarbi išraiškos problema bei fikcijos ir referencijos įtampa. Kunčino tekstų meninė išraiška atspindi jo personažų gyvenimo būdą ir mąstymo ypatumus. Jo kūrinuose taip pat pastebima fikcijos ir referencijos įtampa. Fikciškumas rašytojo prozoje gali būti ir savitiksliis, tačiau dažnai vaizduotė autoriui padeda kurti paveikesnį liudijimą.

Apžvelgę Kunčino kūrybos sąsajas su liudijimo literatūra, galime konstatuoti, kad autoriui būdingas ne vienas esminis liudijimo literatūros aspektas. Žinoma, Kunčinas visų pirma kuria grožinį tekstą ir jo proza nebuvo kuriama kaip sąmoningas apsisprendimas rašyti tik liudijimo literatūrą. Tačiau Kunčino proza gali būti skaitoma kaip savitas liudijimo literatūros projektas.

2. Pasakojimas kaip subkultūrų fiksavimas

2.1. Alternatyvūs buvimo būdai vėlyvuoju sovietmečiu

Kunčinas savo kūryboje atkuria XX a. 7–9 dešimtmečius sovietinėje Lietuvoje – apie šį laikotarpį jo tekstų rašymo metu viešojoje erdvėje beveik nepasirodė jokių studijų. Išskirtina Elonos Lubytės knyga „Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982“ (1997), pristatanti lietuvių dailės modernizacijos procesą ir jo terpę sovietinėje Lietuvoje. Tačiau pastaruoju metu šis laikotarpis patraukė istorikų, politologų, sociologų dėmesį. Mokslininkai tyrinėja alternatyvius socialinės sąveikos sovietmečiu būdus. Kolektyvinėje monografijoje „Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia“ (2011) aptariamos įvairios organizacijos, bendruomenės, judėjimai, bendraminčių rateliai, kurie nesitaikė su sovietine tikrove ir savo veikla suformavo sąlygas atsirasti Sąjūdžiui. Tyrinėtojų žvilgsnis daugiausiai nukreiptas į 9 dešimtmetį. Monografijoje „Nuobodulio visuomenė“ (2014) Tomas Vaiseta analizavo Brežnevo valdymo laikotarpį (1964–1984) ir bandė paaiškinti, kaip sovietinė ideologija veikė kasdienį buvimą. Studijoje pristatomas alternatyvus veltėdžiavimo fenomenas ir tokį gyvenimo būdą lėmusios „vertybinės nuostatos, neatitinkančios oficialios ideologijos.“³⁵ Knygoje „Nematoma sovietmečio visuomenė“ (2015) analizuojama neformali sovietinės visuomenės gyvenimo pusė (blatas, nomenklatūros tinklai) bei režimui nepalankios visuomenės apraiškos – pogrindžio literatūros leidimas, etnokultūrinis sąjūdis, inteligentų susitelkimas ir pasipriešinimas valdžios bandymams naikinti Vilniaus architektūrinį paveldą, Vilniaus senamiesčio „Bermudų trikampyje“ autentiškai siekį gyventi jaunuoliai. Paskelbtas ir sakytinės istorijos šaltinių rinkinys „Kažkas tokio labai tikro“ (2015), kuriame publikuojami pokalbiai su 25 žmonėmis, nenorėjusiais tapti „tvarkingais sovietiniais piliečiais“ ir gyvenusiais „autentišką savo gyvenimą.“³⁶

Mokslininkų analizuojamos alternatyvios laikysenos kilo iš asmenų noro gyventi savitą gyvenimą. Vieni telkėsi į įvairius opoziciškai nusiteikusius bendraminčių ratelius, užsiminėjo alternatyviomis, kritiškai režimo vertinamomis, veiklomis ar buvo atviri rezistentai. Kiti nebuvo aktyvūs valdžios kritikai, tačiau nesitaikstė su sovietine kasdienybe ir stengėsi kurti autentišką, nuo sovietinės tikrovės atribotą gyvenimą. Rimantas Kmita aptardamas 1973–1980 metų visuomenę rašo: „Visuomenėje kūrėsi grupės, kartais galimos vadinti subkultūromis, kurių gyvenimo būdas

³⁵ Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuoju sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014, p. 367.

³⁶ *Kažkas tokio labai tikro: nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos*, sudarytojai Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, Vilnius: Aukso žuvis, 2015, p. 7.

buvo ne oponuoti režimui, bet tiesiog susikurti savo gyvenimą šalia režimo.³⁷ Kunčino prozoje tokių asmenų, kurie bandė gyventi pagal savo susikurtas ir priimtinas, o ne primestas ir privalomas taisykles, gyvensena yra išsamiai paliudyta. Šias grupes laikysime subkultūromis, išskirdami jas pagal tam tikrą jų gyvenimo būdą.

Subkultūros terminas nėra vienareikšmiškai suprantamas ir apibrėžiamas, įvairios sociologų mokyklos jas traktuoja skirtingai. Kelių knygų apie subkultūras autorius, jų tyrinėtojas Ken Gelder išskiria šešias egzistuojančias kultūrinės logikas, pagal kurias dažniausiai yra identifikuojamos subkultūros. Pirma, jų santykis su darbu, pagal kurį subkultūros dažniausiai vertinamos neigiamai. Dažnai jų atstovai nedirba socialiai vertinamų darbų ir yra suprantami kaip neproduktyvūs, siekiantys malonumo, parazitiški. Antra, subkultūros suvokiamos kaip atsiskyrusios nuo savo socialinės klasės. Trečia, subkultūros saisto save su tam tikra teritorija ir erdve, tačiau tai nėra jų privati nuosavybė. Ketvirta, subkultūros palieka savo namų ir šeimos aplinką. Penkta, subkultūrų elgesys, stilius, apranga, žargonas ir pan. laikomi perdėtai provokuojančiais bruožais ir lyginami su „normalios“ visuomenės elgesio kodais ir santūrumu. Šešta, subkultūros traktuojamos kaip opozicija banaliai masinei kultūrai.³⁸ Matyti, kad dauguma bruožų pasižymi ir Kunčino vaizduojami alternatyvų buvimą propaguojantys asmenys. Kadangi „subkultūros“ sąvoka gali būti įvairiai suprantama, pabrėžiant skirtingus ypatumus, šiame darbe nesikoncentruosime į kurį nors vieną subkultūrų požymį ir remsimės gana plačia internetiniame Oxfordo žodyne pateikiama apibrėžtimi. Pagal ją subkultūrą laikysime kultūrine grupe, kuri egzistuoja didesnėje kultūroje ir dažnai turi įsitikinimus bei pomėgius, besiskiriančius nuo didesnės kultūros.³⁹

Pastebėtina, kad dažniausiai tekstuose vaizduojami 7–9 dešimtmečiai, sutampa su paties Kunčino bohemiškuoju gyvenimo Vilniuje laikotarpiu. 7 dešimtmečio pradžioje rašytojas atvyko gyventi į Vilnių, 1964 m. pradėjo studijuoti Vilniaus universitete vokiečių filologiją. Studijų nebaigęs, neteko gyvenamosios vietos ir ne vienerius metus praleido klajodamas Vilniaus gatvėmis. Kunčinas niekada neslėpė, kad jo kūrinuose yra daug autobiografinių detalių, tad Vilnius aprašomas remiantis paties Kunčino patirtimi, jo asmeniniu miesto pažinimu. Remdamiesi Jano Assmanno tipologija⁴⁰, galime sakyti, kad Kunčino kūryboje dominuoja komunikatyvinė atmintis,

³⁷ Rimantas Kmita, „1973–1980: pilkieji metai“ [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/literatura/19731980-pilkieji-metai/19731980-pilkieji-metai/4664> [žiūrėta 2016 04 18].

³⁸ Ken Gelder, *Subcultures cultural histories and and social practice*, London and New York: Routledge, 2007, p. 3–4.

³⁹ Internetinis Oxfordo žodynas [interaktyvus] Prieiga per internetą: http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/subculture [žiūrėta 2016 04 10].

⁴⁰ Jan Assmann, „Communicative and Cultural Memory“, in: Astrid Erll, Ansgar Nünning (Hg.), *Cultural Memory Studies: an International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York: de Gruyter, 2008, p. 109–118.

su retais kultūrinės atminties intarpais (užsimenant apie įvairių bažnyčių, Bernardinų vienuolyno, paskirų pastatų istoriją).

Vilnius rodomas kaip gyvastingas, iš skirtingų žmonių tinklų suaustas miestas. Išsamiausiai apibūdinamos alternatyvų gyvenimo būdą sovietinėje tikrovėje pasirinkusiųjų erdvės. Rodoma marginalų, nepritapėlių, subkultūrų aplinka po kurią keliauja pasakotojas, jungiantis skirtingas erdves, žmones, jų likimus.

Vilniuje dažnai patiriamas nesaugumo, įvairių suvaržymų jausmas: „aš stačiom akim žvelgiau į suodžiais apkritusį miestą, aptrauktą tinklais, pristatytą radarų, draudžiamųjų ženklų, užkardų ir visokiausių kliūčių, nualintą liūdno gyvenimo, bet vis tiek besotį, alkaną, godų ir žiaurų miestą. (T, 40)“ Skurdas, nepriteklius, skaudžios marginalų patirtys – nuolat pasikartojantys sostinės atmosferą nusakantys bruožai. „Glisono kilpoje“ miestas pamatomas „su nuvarvėjusiais fasadais, trupančiu grindiniu, rūgtelėjusiu alumi, kraujo šliūže ant grindinio, gėlyno vidury gulinčiu girtuokliu ir skrybėlėtom Konservatorijos studentėm. (GK, 67)“ Pasakotojas teigia nedrįsęs užkalbinti studentėjų, jos jam atrodė kaip trumpam atklydusios iš „geresnio, doresnio pasaulio.“ Tad Kunčino prozoje Vilnius matomas įvairių visuomenės paraštėse atsidūrusių veikėjų akimis, kurie nesijaučia esantys gero ir doro pasaulio dalimi.

Tekstuose apstu tragiškų žmonių likimų, nenatūralių mirčių aprašymų, pasakojamos nelaimingos vilniečių gyvenimo istorijos, rodomos jų silpnybės. Autsaiderių, kaip pats Kunčinas juos vadina, gyvenimų aprašymai liudija buvimą dvasinėje aklavietėje, negebėjimą prisitaikyti prie sovietinės realybės.

Tačiau nepaisant daugybės sužalotų žmonių likimų, baugios ir skurdžios Vilniaus aplinkos pastebimas intensyvus, emociingas ir empatiškas santykis su miestu. Juo yra grožimasi, atkakliai išvaikštomi, tyrinėjami įvairūs Vilniaus rajonai, skersgatviai, detalčiai apibūdinta kavinių aplinka. Dažnai skaudžiai išgyvenami miesto pasikeitimai:

Žiūri ir žiopčioji: kur pradingo „Bačka“? Kur tas požemis, kuriuo iš bendrabučio landžiodavai į Martyno Počobuto kiemą ir, pro siaurutes dureles patekęs į dar siauresnį koridorių, galėjai keliauti skersai visą rūmą? Viskas pasikeitė – panta rhei! Kur buvo užkalta, dabar atplėšta ir atvirkščiai. Kažin, ar visa tai padaryta vien man suklaidinti! Aišku, kad ne. Miestui tokie pokyčiai gal ir menkniekis, bet vienam žmogui – labai daug (GK, 55–56).

Kituose kūriniuose taip pat apstu apgailestavimų dėl miesto kaitos. Tai rodo, kad personažai yra stipriai susisaistę su miestu, jiems rūpi Vilniaus likimas, jis yra svarbus, suvokiamas kaip savos žmogiškosios tapatybės dalis.

2.2. Pasakotojo specifika

Analizuojamoje Kunčino prozoje galima pastebėti dvi skirtingas pasakojimo strategijas. Romanuose vyrauja pirmojo asmens pasakojimas, kai pasakotojas ir personažas sutampa. Saulius Žukas taip nusako tokio pasakojimo būdo tikslus: „šio tipo pasakojimu siekiama sudaryti istorijos tikroviškumo įspūdį, kadangi ji pasakojama tos istorijos dalyvio arba liudininko vardu; kalbėjimas pirmuoju asmeniu pabrėžia kalbančiojo nuomonę ir yra pasirenkamas, kai norima pabrėžti jo požiūrį. Pasakojimas pirmuoju asmeniu ypač parankus gilinantis į individo vidinį pasaulį, siekiant atskleisti jo sudėtingumą.“⁴¹ Apsakymų rinkinyje „Laba diena, pone Enrike“ dominuoja trečiojo asmens pasakojimas, vartojamos „jis“, „ji“ gramatinės formos. Tačiau pasakotojas nėra visažinis, jis, remiantis A. Kulawiko naratorių tipologija, priklausytų pasakotojui, „kurio stebėjimo taškas yra viename personažų.“⁴² Apsakymų centre atsiduria įvairūs veikėjai, tačiau apie juos kalba juos stebintis pasakotojas, kartais prabildamas ir pirmuoju asmeniu, pavyzdžiui, nurodydamas savo ir pagrindinio personažo santykį. Toks Kunčino pasakotojas yra tarsi po skirtingus tekstus keliaujantis personažas. Tad skaitytojams pristatoma tik pasakotojo turima informacija, juos pasiekia ribotos žinios apie apsakymų veikėjus.

Nepaisant įvairių pasakojimo strategijų bei skirtingų tekstų kalbančiųjų savitumų, pastebimi esmingi pasakotojų panašumai. Išskirtinas nuolat tekstuose pasirodantis pasakotojo tipas, artimas vaikštinėtojiui (flâneur), bei savosios patirties liudijimo, atsiminimų perteikimo intencija. Tad, bandydami nusakyti Kunčino pasakotojo savitumą, laikysime jį drauge urbanistiniu vaikštinėtoju (flâneur) ir liudytoju. Tai du neatsiejami jo vaidmenys.

Vaikštinėtojas (flâneur) – taki sąvoka, galinti reikšti ir žmogaus tipą, ir literatūrinį personažą, ir kritinį konceptą.⁴³ Tačiau dažniausiai omenyje turimas 19 a. prancūzų literatūrinis personažas, apibūdinamas kaip lėtas, bet akylas urbanistinio gyvenimo stebėtojas.⁴⁴ Walteris Benjaminas

⁴¹ Saulius Žukas, *Literatūros teorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 82.

⁴² Algis Kalėda, *Romano struktūros matmenys: literatūrinės komunikacijos lygmuo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 114.

⁴³ Estelle Murail, *Beyond the Flâneur: Walking, Passage and Crossing in London and Paris in the Nineteenth Century*, daktaro disertacija, King's College London [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/13145103/Studentthesis-Estelle_Murail_2014.pdf [žiūrėta 2016 03 15], p. 4.

⁴⁴ Ibid., p. 9.

atkreipė dėmesį į vaikštinėtojo figūrą Baudelaire'o ir kitų prancūzų rašytojų kūryboje, konceptualizavo šią sąvoką ir savo studijomis išpopuliarino. Šiame darbe remsimės Benjaminio mintimis ir tirsime, kokiomis vaikštinėtojo savybėmis pasižymi Kunčino pasakotojas.

Pirmiausia – tai atidus Vilniaus gyvenimo stebėtojas. Jis, kaip ir Benjaminio aptariamas vaikštinėtojas, atsisako romantinių sentimentų gamtovaizdžiui ir renkasi miestovaizdį.⁴⁵ Pasakotojas nuolat vaikšto Vilniaus gatvėmis, pažįsta įvairiausius skersgatvius, užkaborius, jį saisto artimas ryšys su miestu. Daugiausiai vaikštinėjama Senamiestyje, Užupyje, Žvėryne, tačiau klajojama ir kituose Vilniaus rajonuose, apylinkėse.

Vaikštinėtojo figūra itin gerai atskleista tuose tekstuose, kuriuose vaizduojamas atsiskyrėlio valkatos tipas (jį detaliau aptarsime kitame skirsnyje). Atsiskyrėliai valkatos, neturėdami jokio darbo ir pastovios gyvenamosios vietos, per dienas vaikštinėja įvairiomis miesto vietomis, todėl jį puikiai pažįsta. Kunčino pasakotojas be tikslo klajoja miesto gatvėmis, o tada, pasak Benjaminio, vaikštinėtojas patiria pasigėrėjimą miestu.⁴⁶ Pavyzdžiui, „Glisono kilpos“ pasakotojas teigia, kad jam „patikdavo vienam klajoti po miestą. (GK, 36)“ Dažniausiai pasakotojas dykinėja po miestą, nes neturi jokio darbo arba darbą susiranda tik trumpam laikui. Nenorą dirbti būtų galima sieti ir su vaikštinėtojo nuostata, kad „dykinėjimo vaisiai yra vertingesni už darbo vaisius.“⁴⁷ Labai panašiai galvoja niekur nedirbantis „Bilės ir kitų“ pasakotojas. Ilgai samprotavęs, kad nepažįsta nė vieno žmogaus, besąlygiškai mylinčio savo darbą, teigia, kad „smagu yra tarsi nieko neveikti. Nieko naudingo. (BIK, 60)“

Vaikštinėtojas ne tik slampinėja miesto gatvėmis ir jomis grožisi, jis taip pat atidžiai tiria miesto gyvenimą. Pasakotojas juda tarp skirtingų socialinių pasaulių, bendrauja ir su išsilavinusia darbo klase, ir su įvairiais marginaliais, atsidūrusiais socialinėse paraštėse. Paradoksalu, kad jis, būdamas vienišius, nuolat tarpsta tarp kitų žmonių, yra susaistytas įvairiais ryšiais ir pažintimis. Jis stebi žmones, jų fizionomiją, veido išraiškas, eiseną, pagal šiuos bruožus gali nustatyti žmonių socialinį sluoksnį, charakterį, nuspėti likimą, tad elgiasi kaip gyvenimo tyrėjas ar detektyvas.⁴⁸ Gebėjimas suprasti žmonių kūno kalbą vaizdingai aprašytas „Tūloje“. Pasakotojas laukia draugo išėjusio pasiskolinti pinigų. Vos tik jį pamatęs, iš karto suprato, kad pinigų gauti pavyko: „vos jam pasirodžius tarpdury, supratau: gavo! Dar vienas valkatiškas bruoželis – iš menkausio gesto, netgi

⁴⁵ Walter Benjamin, *The Arcades Project*, New York: Belknap Press, 2002, p. 420.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 417.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 453.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 430.

apsimestinio, iškart suvoki – pasisėkė, nepasisėkė! (T, 65)“ Kunčino pasakotojas yra ne tik atidus žmonių kūno kalbos stebėtojas, bet tiria ir įvairias socialines grupes:

Aš dar užtikau dvesiantį miestą su savita šneka, priemiesčių papročiais, centro batalijom, pižonais ir besimaskuojančiais, bet vis tiek labai ryškiais pedžiais. Skyriau Subačiaus peilininkus nuo „Krasnūchos“ banditų, Antakalnio pseudointeligitijų nuo Žvėryno oriųjų senių, susidūriau su pavingio sovietija, su baisiu skurdu Šnipiškių „harleme“, su silikatinių namukų inspektais Ukmergės gatvės gale. Su alaus kioskais bei cisternomis, žinybiniais bufetais, aludėm, kavinėm, kioskais, alumi pirtyse, valgyklose, stotyse ir visuose krūmuose. (GK, 69)

„Glisono kilpos“ pasakotojas, tyrinėdamas miestą, pastebi skirtingų Vilniaus rajonų socialinių sluoksnių ypatumus. Apskritai fiksuoti žmones, jų aprangą, fiziologiją, bandyti nusakyti jų būdo bruožus ir socialinį sluoksnį labai būdingas Kunčino pasakotojo bruožas. Net apsakymuose, kur pasakotojas beveik nepasirodo, yra išlaikoma vaikštinėtojo perspektyva. Pasakotojas stebi ir aprašo išimtinai miesto gyventojus, fiksuoja jų gyvenimo būdą, likimus, mini ir įvairias Vilniaus erdves. Iš visų šių įspūdžių yra kuriamas nestruktūruotas, asociatyvus, laisvas kalbėjimo srautas, primenantis fragmentiškus tyrinėtojo lauko užrašus.

Tekstuose nuolat pristatomos kitų asmenų istorijos, kurios padeda pasakotojui kurtis savo tapatybę. Regimantas Tamošaitis tiksliai apibūdina pasakotojo savikūrą, susijusią su kitų gyvenimais: „Šis herojus yra gyvas ir suvokia savo tapatybę tik būdamas kartu su kažkuo, bendraudamas su kitais, bent jau prisimindamas tuos kitus, dažnai jau buvusius. Nes kiti žmonės rašytojo pasakotojui yra jo paties veidrodis, savasties atrama. Todėl bet kuris J. Kunčino prozos tekstas yra pasakotojo kelionė savo ir kitų žmonių pėdsakais ir nepalaujamas kalbėjimasis su savimi ir su tais kitais žmonėmis.“⁴⁹ Tad pasakotojo istorijų turinį dažniausiai sudaro kitų gyvenimai. Tačiau kartais jis atgręžia žvilgsnį save. Pavyzdžiui, taip aprašo savo atspindį veidrodyje: „į mane žvelgė plikai kirptas, murkšlinas, beveik nepažįstamas žmogynas su jau baigiančia gelsti mėlyne po kairiąja akimi, apžėlęs žilsvais šeriais, užkiutusiomis traiškanotomis akimis ir paburkusia nosimi. (BAŽU, 80–81)“ Pasakotojas kritiškai reflektuoja savo fizionomiją, nesistengia savęs pagražinti. Šis apibūdinimas nelabai skiriasi nuo jo veikėjų, pavyzdžiui, girtuoklių ar valkatų aprašymų. Matyti, kad pasakotojas save tarsi laiko vienu iš jo vaizduojamų marginalų.

⁴⁹ Regimantas Tamošaitis, *Meilės ilgesys po gotikos skliautais*. Įvadas į Jurgio Kunčino „Tulą“, p. 2 [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://dl.dropboxusercontent.com/u/56800991/Apie_rasytojus/Tamosaitis%20R.%20Kuncino%20Tula.pdf [žiūrėta 2016 04 19].

Kunčino pasakotojas nėra vien tik savitikslis vaikštinėtojas. Tyrinėdamas miestą ir savo patirtis bei pastebėjimus užrašydamas, jis yra ir liudytojas. Šiame darbe tirsime įvairias pasakotojo liudijamas Vilniaus subkultūrų erdves. Skirtingi Kunčino tekstų pasakojimo būdai leidžia perteikti visapusiškesnį liudijimą apie šias terpes. Romanai, parašyti pirmuoju asmeniu, atskleidžia tam tikros subkultūros atstovo vidinį pasaulį, jo pasaulėžiūrą, emocijas ir pan. Apsakymai, kuriuose dominuoja trečiojo asmens pasakojimas, rodo iš distancijos stebimus kitų asmenų gyvenimus. Tad liudijama yra ir savo paties, ir kitų patirtis. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Kunčinas apsakymuose atsisako visažinio, tariamai objektyvaus, naratoriaus ir įveda pirmojo asmens pasakotoją, kuris iš savo perspektyvos aprašo kitų asmenų gyvenimus. Toks pasirinkimas leidžia kurti subjektyvų pasakojimą ir dar kartą patvirtina liudijimo intenciją.

Visi mūsų analizuojami apsakymai, kuriuose liudijamos įvairios subkultūros, yra pavadinti pagrindinių veikėjų vardais, pavyzdžiui, „Pelkių žydėlis“, „Liutaurėlis“, „Bėgbis ir Klara“, „Laba diena, pone Enrike!“, „Poeto atminimui“. Apsakymai yra kuriami kaip pasakojimas apie šiuos žmones. Tačiau pasakotojas nebuvo labai artimas personažų, apie kuriuos pasakoja, bičiulis. Pavyzdžiui, sako, kad nori papasakoti apie poetą, nors ir nežino itin daug detalių apie jo gyvenimą: „Poetas, apie kurį noriu trumpai papasakoti, nes plačiau gal nieko ir neišeitų, buvo nedidukas, liesas, rimtai studijavo tik porą metų, daug skaitė vienatvėje, o savo silpnybes dangstė pabrėžtinai atsainiu tonu ir kandumu ‚pripažintiems‘ kolegoms. (LDPE, 162)“ Nepaisant to, kad pasakotojas retai susitinka su savo aprašomais personažais, jis, būdamas vaikštinėtoju, atidžiai stebi jų fiziologiją, manieras, charakterį.

Apskritai reikia pastebėti, kad naratorius įvairias būdais atkakliai siekia suprasti ir liudyti kitų patirtį. Net ir pirmojo asmens pasakotojas šalia įvairių savo išgyvenimų kalba apie daugybės kitų veikėjų likimus, jų istorijas. Dažnai tragiški, komplikuoti gyvenimai aptariami iš gailėsčio ir atjautos perspektyvos. Pavyzdžiui, „Glisono kilpos“ pasakotojas prisiminęs tragiškas savo bendraamžių mirtis teigia, kad dažnai apie juos pagalvoja ir jam „beveik visų nuoširdžiai gaila (GK, 10)“.

3. Represyvios erdvės

3.1. Beprotnamis

Michelis Foucault 1967 m. paskaitoje architektams pristatė heterotopijos sąvoką, kuri sudaryta iš dviejų senosios graikų kalbos žodžių, reiškiančių *kitą vietą*. Heterotopiją filosofas aiškina per opoziciją su utopija. Utopija apibrėžiama kaip tobula visuomenė arba kaip visiška priešingybė idealiai visuomenei. Tačiau esminis utopijų bruožas – tai yra nereali erdvė. Priešingai, heterotopijos kaip tik pasižymi tuo, kad yra realiai egzistuojančios erdvės, jos yra tarsi kontra-vietos, įkūnytose utopijose, kuriose realios vietos vienu metu yra reprezentuojamos, užginčijamos ir apverčiamos.⁵⁰ Norėdamas išsamiau paaiškinti heterotopijos sąvoką, Foucault išskiria šešis heterotopijų principus ir pateikia įvairių heterotopijų pavyzdžių. Šiame skyriuje mums svarbiausias yra pirmasis principas, kur filosofas išskiria nukrypimo heterotopijas (heterotopias of deviation). Tai tokios heterotopijos, kuriose individų elgesys yra nukrypęs nuo visuomenės reikalaujamų normų. Foucault pateikia tokių heterotopijų pavyzdžius – senelių namai, psichiatrinės ligoninės, kalėjimai.⁵¹ Architektūros teorijos profesorė Hilde Heynen, komentuodama nukrypimo heterotopijas, teigia, kad tai yra normalizavimo instrumentai, baudžiantys ir izoliuojantys nepaklūstančius žmones.⁵² Panašiai apie heterotopijas kalba ir architektūros profesorius Marco Cenzatti, akcentuodamas normalumo idėją: „Psichiatrinės ligoninės, senelių namai, kalėjimai priklauso miestui – jos su miestu yra susijusios ir pabrėžia jo normalumą; heterotopijos byloja apie svetimumą normaliam socialiniam gyvenimui.“⁵³ Apibendrinami galėtume teigti, kad nukrypimo heterotopijos yra tam tikros erdvės, kuriose patalpinami visuomenės normų neatitinkantys individai.

Heterotopijos sąvoka yra paranki nagrinėjant Kunčino tekstus. Kunčino prozoje vaizduojamos dvi represyvios, nukrypimo heterotopijai priskirtinos, erdvės – beprotnamis (psichiatrinės ligoninės) ir Girtuoklių kalėjimas (gydymo ir darbo profilaktoriumas). Šiame skirsnyje atidžiau aptarsime beprotnamio erdvę, žiūrėsime, kokios šios heterotopijos ypatybės yra pristatomos skaitytojui. Taip pat tirsime, kokia subkultūra yra atskleidžiama beprotnamio erdvėje.

Sovietinė psichiatrija

⁵⁰ Michel Foucault, *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*, vertė Jay Miskowiec, p. 1 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> [žiūrėta 2016 01 18].

⁵¹ Ibid., p. 5.

⁵² Hilde Heynen, „Heterotopia unfolded?“, in: *Heterotopia and the City*, ed. Michiel Dehaence & Lieven De Caeter, London and New York: Routledge, 2008, p. 317.

⁵³ Marco Cenzatti, „Heterotopias of difference“, in: *Heterotopia and the City*, ed. Michiel Dehaence & Lieven De Caeter, London and New York: Routledge, 2008 p. 77.

Beprotnamio erdvė ryškiausiai atskleista romane „Tūla“. Reikia paminėti, kad ligoninės vaizdavimas užima gana nedidelę romano dalį (apie 10 psl.). Beprotnamis nėra nuosekliai aprašomas, o apie jį pasakotojas užsimena keliose skirtingose kūrinio vietose. Tačiau tai svarbi romano sudėtinė dalis, į kurią galima žvelgti kaip į susidūrimo su sovietine psichiatrija liudijimą. „Tūloje“ vaizduojama konkreti Vasaros gatvėje įsikūrusi psichiatrijos ligoninė, sovietmečiu vadinta Respublikine Vilniaus psichoneurologine ligonine. Foucault, kalbėdamas apie heterotopijas, pabrėžia, kad jos yra būdingos visoms kultūroms. Suprantama, kiekvienos kultūros heterotopijos yra skirtingos, tad pažiūrėkime, kuo pasižymėjo sovietinės psichiatrijos erdvės Lietuvoje.

Istorikas Tomas Vaiseta tyrė aptariamą ligoninės veiklą sovietmečiu ir nurodo, kad per dvidešimt penkerius nepriklausomos Lietuvos metus „nebuvo atliktas nė vienas istorinis tyrimas, kuris pabandytų atsakyti į klausimą, kokia buvo sovietinė psichiatrija Lietuvoje.“⁵⁴ Vaiseta stengiasi šią spragą užpildyti ir parengia nedidelės apimties apžvalginį sovietinės psichiatrijos Lietuvoje tyrimą. Istorikas teigia, kad „sovietinei psichiatrijai visada buvo numatytas svarbus socialinės kontrolės vaidmuo, vėlyvuju sovietmečiu tapęs politiniu instrumentu (izoliuoti politinius priešininkus) ar sukūręs savotišką bausmės atmainą (kaip toks vertintinas priverstinis alkoholikų gydymas), o šalia politinio piktnaudžiavimo atsirado socialinio piktnaudžiavimo apraiškos (pasinaudojimas psichiatrija privatiems interesams realizuoti).“⁵⁵

Kunčinas „Tūloje“ vaizduoja priverstinį alkoholikų gydymą, remdamiesi Vaiseta galėtume teigti, kad rodo sovietinę psichiatriją kaip savotišką bausmės atmainą. Romane vaizduojamas 8 dešimtmečio pabaigos–9 dešimtmečio pradžios laikas, kai ligoninėje buvo įsteigtas narkologinis skyrius („Tūloje“ vadinamas Antruoju skyriumi), skirtas gydyti alkoholikus. Vaiseta, kalbėdamas apie narkologinio skyriaus įsteigimo laiką (1978–1983), konstatuoja sovietų valdžios ryžtą kovoti su alkoholizmu bei priverstinio gydymo neveiksmingumą: „Tai atspindi bendresnes sovietų valdžios pastangas kovoti su alkoholizmu ir jų pobūdį – institucionalizuotas, medikalizuotas ir dažnai priverstinis metodas įveikti priklausomybę. Tuo pačiu ryškėja ir pačių gydytojų skeptiška nuostata tokio metodo efektyvumo atžvilgiu ir ligoninės vadovybės nenoras vykdyti šią funkciją.“⁵⁶

⁵⁴ Tomas Vaiseta, *Sovietinė psichiatrija Lietuvoje: vienos ligoninės atvejo tyrimas (1944–1990)*, p. 1 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://konferencija2015-vasaris.postdoc.lt/pdf/vaiseta.pdf> [žiūrėta 2016 01 18].

⁵⁵ *Ibid.*, p. 5.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 3.

Sovietmečiu taikytais gydymo metodais buvo „siekiama išugdyti pasibjaurėjimą alkoholiniais gėrimais.“⁵⁷ Šios alkoholikų gydymo realijos narkologiniame skyriuje yra vaizduojamos „Tūloje“.

Liudijimas apie beprotnamį

Svarbu paminėti, kad pagrindinis „Tūlos“ herojus, kuris yra ir pasakotojas, į beprotnamį pateko savo noru, todėl jis šiai aplinkai nejaučia priešiško, kitaip nei dauguma priverstinai atsidūrusių pacientų. Pasakotojas yra benamis, todėl pagrindinis jo motyvas būti ligoninėje – pastogės ir maisto turėjimas. Pasakotojas beprotnamyje praleidžia kiek daugiau nei 45 dienas, nes tiek trunka jo gydymo nuo alkoholizmo kursas. Pagrindinis herojus netgi nenori palikti ligoninės ir vadina ją „rudens sanatorija“. Nors pasakotojas beprotnamyje atsidūrė savanoriškai, vis dėlto jis mato ir fiksuoja prievartinio gydymo ypatumus.

Beprotnamis – tai nukrypimo heterotopijai priskiriama erdvė, kur atsiduria visuomenės normų neatitinkantys asmenys. Šiuos žmones siekiama normalizuoti, kad jie vėl galėtų grįžti į visuomenę. Pasakotojas reflektuoja tokius narkologinio skyriaus bandymus: „tam tikra prasme ir Antrasis skyrius buvo konclageris, kurio administracija ir personalas „geriantį gyvulį“ vėl bandydavo paversti žmogumi. (T, 94)“ Konclagerio epitetas nurodo prievartinį pacientų gydymą, o pacientų vadinimas „geriančiais gyvuliais“ atskleidžia, kad pacientai buvo traktuojami kaip žmogiškumą praradę gyvuliai, kuriems prievarta reikia sugrąžinti jų žmogiškąsias savybes.

Romane aprašomos beprotnamio erdvės ir pacientų patirtys priartėja prie liudijimo literatūros. „Tūlos“ pasakotojas tampa beprotnamio pacientu, liudijančiu savo ir kitų patirtis. Pagrindinis herojus atsiskleidžia kaip akylas ligoninės erdvės bei bendruomenės tyrėjas. Norėdamas tiksliau perteikti liudijimą, jis užsirašinėja savo pastebėjimus, bando sudaryti stebimos bendruomenės žodyną:

Galėdavau čia iki išnaktų skaityti arba, nubudęs nuo galingo kurio nors kaimyno knarkimo, kai jau nebeįstengdavau užmigti ir niekur nerasdavau sau vietos, ateidavau čia su bloknotu – užsirašydavau kai kuriuos įspūdžius, bandžiau sudarinėti aiškinamojo slengo žodyno minimumą, bet užvis dažniau rašydavau laiškus tau, Tūla (T, 96).

⁵⁷ Emilis Subata, Rokas Uscila, *Narkologinių ligoninių įskaita – sovietmečio paveldas* [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/narkologiniu-ligoniu-iskaita-sovietmecio-paveldas.d?id=15057119> [žiūrėta 2016 01 18].

Noras sudaryti aiškinamojo slengo žodyno minimumą rodo ypatingai atidų dėmesį stebimai bendruomenei, bandymą suprasti ir iširti jos bendravimo kodus. Nors šis žodynas „Tūloje“ ir nėra pateiktas, pasakotojas savo kalboje pats vartoja slengą ir pristato beprotnamio aplinkai būdingus žodžius:

Pačius beviltiškiausius girtuoklius spiritu, beje, gydydavo ir mūsų vyriausiasis, tasai aktoriaus brolis su trūkčiojančiu skruostu. Ne visus, žinoma, ne. Tik tuos, kuriuos atveždavo jau užsėdusius ant „baltų arklių“; seselės ir veteranai tokius vadindavo „delyrikais“. Iš pradžių aš tik gūžčiojau – tie vyrukai buvo visai nepanašūs nei į degradavusius lyrikus, nei į meno žmones. Padėrusios akys, lunatikų judesiai, begalinis veržimasis laisvėn (T, 103).

Frazė „užsėsti ant baltų arklių“ (vartojama ne tik beprotnamio aplinkoje) ir žodis „delyrikas“ greičiausiai patektų į sudaromą slengo žodyną. Pasakotojas ne tik paaiškina, ką seselės ir ilgiau beprotnamyje besigydantys asmenys vadina „delyriku“, bet ir bando suprasti to pavadinimo kilmę, charakterizuoti „delyrikus“. Kartu jo kalbėjimą persmelkia situacijos absurda pateikianti juodojo humoro intonacija.

Pasakotojas atsidūrė narkologiniame skyriuje, todėl siekia paliudyti šio skyriaus specifika: „Antrasis skyrius buvo menkai užmaskuota alkoholikų gydykla – ligonlapyje dažniausiai būdavo įrašoma, kad tokiam ir tokiam žmogui sutrikusi centrinė nervų sistema. (T, 93)“ Antrojo skyriaus personalas bandė gydyti girtuoklius, nors, kaip pastebi pasakotojas, jie „seniai nebetikėjo stebuklais, taigi ir savo veiklos prasmingumu. (T, 94)“ Šis personalo apibūdinimas patvirtina T. Vaisetos mintį, kad medikai patys netikėjo tokio gydymo efektyvumu. Romane aprašomas ligoninėje alkoholikams taikytas terapinis seansas, kuriuo siekiama išugdyti pasibjaurėjimą alkoholiniais gėrimais. Daktaras pacientus paguldo ant kušetės, liepia jiems užsimerkti ir lėtai kartodamas malonius žodžius ragina atsipalaiduoti. Atsipalaidavusiems pacientams jis įnirtingai teigia, kad per degtinę jie neteko darbo, juos paliko žmonos ir degtinė aptemdė jų protą. Tada išsižiojusiems pacientams į burnas pila degtinės su perpus skiestu spiritu. Tokio gydymo tikslas – sukelti pacientams kuo didesnę šleikštulį ir juos pravimdyti. Po tokios procedūros pacientas turėtų nebenorėti gerti. Deja, retas pacientas pasiekdavo tikslą, o tie, kuriems tai pavykdavo padaryti, būdavo visaip skatinami ir pateikiami kaip pavyzdys likusiems. Sunku nustatyti, ar terapinis seansas ligoninėse būdavo lygiai toks pat, kaip aprašė Kunčinas. Tikėtina, kad ši gydymo metodika romane šiek tiek šaržuota. Tačiau galime aiškiai matyti kritišką požiūrį į tokį neveiksmingą gydymą, kuriuo netiki nei personalas, nei pacientai.

Romane pristatomos ir kai kurios vidinės psichiatrijos ligoninės taisyklės bei taikomos nuobaudos. Pavyzdžiui, grįžimas iš miesto išgėrus yra šiurkštus pažeidimas, todėl pasakotojas, norėdamas nuslėpti alkoholio tvaiką, kramto žalias tujas dėl jų aitraus kvapo. Pacientai buvo baudžiami ir už tarpusavio meilės santykius. Porelės būdavo daktarų viešai gėdinamos, baudžiamos medikamentais, tačiau tai jų nesustabdydavo nuo ligoninėje uždraustų meilės santykių. Fiksuojama ir vidinė ligoninės bibliotekos tvarka – naujas knygas pasiimti galėjo tik uoliausi pacientai, neturintys nuobaudų. Pasakotojas negalėjo pasiimti knygų, nes turėjo dvi nuobaudas – rūkė ne tam skirtoje vietoje ir keliomis minutėmis pavėlavo į visuotinį ligonių ir personalo susirinkimą.

Liudijimo literatūrai būdingas savo patirties fiksavimas. Pasakotojas greta terapinio seanso, baimės grįžti į ligoninę išgėrus, negalėjimo pasinaudoti biblioteka dėl nuobaudų aprašymų pateikia dar vieną įsimintiną beprotnamio patyrimą – leidžiamų vaistų poveikį:

Jie suleidžia vaistus į veną ir akimoju išeinamoji anga taip užkaista, kad, rodos, iš jos tuojau parūks dūmai, bet po kelių sekundžių viskas praeina, organizmas sustiprėja – taip gydomi dauguma lengvesniųjų pamišėlių – jie vis tiek nuolat alkani, nuolat nori rūkyti ir amžinai niurzga, kad jų niekas nelanko ir nenori iš čia išrašyti (42).

Asmeninė patirtis siejama su kitais pacientais, kuriems taikomas identiškas gydymas. Kunčiniui būdinga vaizduoti ne tik pasakotojo ar pagrindinio herojaus patirtis, atsidūrus įvairiose erdvėse, tačiau ir ieškoti tos bendruomenės veikėjų panašumų, piešti apibendrintą, kolektyvinį jų portretą. Skirtingose erdvėse Kunčinas vaizduoja skirtingus žmonių tipus, siekia paliudyti jų patirtis.

Beprotnamio pacientai

Natūralu, kad beprotnamio erdvėje rodoma beprotnamio pacientų subkultūra. Kadangi pacientai į ligoninę patenka dėl labai skirtingų priežasčių, pasakotojas rodo net kelias skirtingas beprotnamio erdvėje gyvenančias grupes. Anksčiau cituotose ištraukose apibūdinti lengvesnieji pamišėliai ir „delyrikai“, apibendrintai nusakyti pacientų fiziologiniai ir psichologiniai ypatumai. Antrojo skyriaus pacientus, tarp kurių yra ir pats pasakotojas, labiausiai vienija tai, kad jie nelaiko savęs ligoniais. Taip parodoma ne tik nuo alkoholio priklausomiems asmenims būdingas savo ligos neigimas, tačiau ir priverstinio gydymo neveiknumas. „Tūloje“ užfiksuoti ir kitų skyrių pacientai:

čia iš proto tyliai ėjo būsimeji savižudžiai, gražūs depresijos apsėsti jaunikaičiai, garbanoti šizofrenikai erelių nosimis ir ugningais žvilgsniais, nevykėliai studentai nutarę verčiau pagulėti kvailyne, negu eiti į kariuomenę, su tėveliais konfliktuojantys isteriški paaugliai, kurių ir paaugliais

nebebavadinsi, ir vieniši senučiai, kurie jau niekur nebenorėjo iš čia eiti, nebent į dangaus karalystę (93).

Atskirai apibūdinamos kituose skyriuose besigydančios moterys: „Beveik visos beprotės buvo dar jaunos – siuvėjos ir studentės (o gal tik man taip vaidenos?), visos raudoninosi skruostus, dažėsi lūpas ir antakius, visos troško būti mylimos, nes kaip tik per meilės kerus čia ir pateko! Irgi beveik visos! (43)“ Kuriamas apibendrintas moterų portretas, bandant nusakyti jų profesijas, socialinę padėtį, patekimo į beprotnamį priežastis.

Beprotnamio pacientų tipas kuriamas šalia apibendrintų paveikslų, rodant atskirų veikėjų likimus. Kunčino tekstuose, ypač romanuose, minima labai daug veikėjų, kurie pasirodo tik viename epizode. Dažnai vienu ar keliais sakiniais apibūdinamas veikėjas, jo išskirtinumas ir taip kuriamas vaizduojamos erdvės gyvastingumo įspūdis, piešiama socialinė veikėjų galerija, liudijama šių veikėjų patirtis.

Vaizduodamas beprotnamio pacientus pasakotojas mini jų pomėgį pasakoti įvairias istorijas. Trumpai pristatomi šie pacientai – tai buvęs milicijos seržantas Nazarovas, ekschirurgas L., studentas, spėjęs pragerti ne tik palikimą, bet ir atmintį, benamis senukas su užkalkėjusiom vainikinėm arterijom, žilas alchemijos magistras. Šie veikėjai romane tik paminimi ir daugiau nebebaisirodo, tačiau jų įvedimas į romaną leidžia geriau suprasti beprotnamio gyventojų amžiaus, socialinės padėties, profesijų įvairumą. Plačiau išplėtotas yra tik vieno paciento charakteris. Glebas yra krovikas iš „Krasnūchos“, mėgdavęs atsikelti po vidurnakčio ir kilnoti svarmenis bei pasakotojui uždavinėti kvailus klausimus. Glebas gydymo metu, kai daktaras kartodavo ramius žodžius, dažnai užmigdavo ir pradėdavo knarkti. Po gydymo degtinės ir spirito mišiniu jis daktarui pasižadėdavo niekada gyvenime nebegerti, o vieną naktį po tokio seanso išsitraukė butelį degtinės, išgėrė ir ryte jį rado nebegyvą. Tai kiek komiškas personažas, pagyvinantis tekstą, tačiau tragišku Glebo likimu dar kartą parodomas sovietinės psichiatrijos gydymo nuo alkoholizmo neefektyvumas, darbuotojų ir pacientų apgaule grįsti santykiai bei žalojami žmonių gyvenimai.

Tad „Tūloje“ rodoma heterotopinė beprotnamio erdvė, kurioje atsiduria visuomenės normų neatitinkantys individai. Kunčinas vaizduoja 8 dešimtmečio pabaigoje–9 dešimtmečio pradžioje Respublikinėje Vilniaus psichoneurologinėje ligoninėje įsteigto narkologinio skyriaus aplinką. Į beprotnamio erdvės ir pacientų aprašymus žvelgėme kaip į pasakotojo susidūrimo su sovietine psichiatrija liudijimą. Pasakotojas, liudydamas savo patirtį, pristato gydymo nuo alkoholizmo metodus, kai kurias vidines ligonines taisykles, apibūdina vaistų poveikį. Pastebimas kritiškas požiūris į prievartinį gydymą, jo efektyvumą, konstatuojamas pacientų ir darbuotojų neigiamas

nusistatymas tokio gydymo atžvilgiu. Gydymo įstaiga, turinti įtikinti marginalus sovietmečio utopija, tekstuose yra parodijuojama ir demaskuojama.

Ligoninės erdvėje atskleistas beprotnamio pacientų tipas. Vaizduojami įvairių pacientų grupių apibendrinti fiziologiniai ir psichologiniai ypatumai. Skiriamasis beprotnamio pacientų bruožas yra jų įvairumas – tai skirtingų amžiaus grupių, profesijų, socialinių padėčių žmonės. Beprotnamio erdvėje kiek labiau išplėtotas tik vienas Glebo charakteris, kurio tragiškas likimas tampa sovietinės psichiatrijos gydymo nuo alkoholizmo neveiksmingumo bei darbuotojų ir pacientų santykių, grįstų melu, iliustracija.

3.2. Girtuoklių kalėjimas

Girtavimas Sovietų Sąjungoje palaipsniui tapo vis rimtesne problema. Nuo 1964 m. iki 1979 m. užregistruotų alkoholikų skaičius išaugo net 25 kartus.⁵⁸ Šią problemą valdžia bandė spręsti 1976 m. visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje įsteigdama narkologinę tarnybą – narkologinių įstaigų tinklą. Tarnybos tikslas buvo užtikrinti girtaujančių „asmenų priežiūrą, kontrolę ir vykdyti „darbinį perauklėjimą“, sumažinti piktnaudžiavimo alkoholiu neigiamą poveikį ūkiui ir aprūpinti ūkio šakas darbo jėga.“ Įsteigti narkologiniai dispanseriai turėjo kontroliuoti, ar stebimi asmenys negirtauja, o girtaujančius nukreipti stacionariam gydymui. Jeigu stacionare asmenų pagydyti nepavykdavo, juos priverstinai siųsdavo į Gydymo ir darbo profilaktoriumą (toliau – GDP), kur būdavo izoliuojami ir jiems paskiriama „darbo terapija“.⁵⁹

GDP buvo atsidūręs ir Kunčinas. Šią skausmingą patirtį rašytojas laikė verta paliudyti platesnei visuomenei. Kunčinas laiką praleistą GDP plačiai aptaria savo memuaruose⁶⁰, vaizduoja skirtinguose prozos tekstuose⁶¹ ir, kaip teigia memuaruose, netgi buvo įpusėjęs rašyti romaną „Kontingetas“ apie GDP⁶². Prozos tekstuose kalbama apie konkretų sovietmečiu veikusį GDP, įsikūrusį Vilniuje, Rasų g. 8. Šiame skirsnyje žiūrėsime, kas yra paliudijama apie GDP, koks yra

⁵⁸ Arvydas Anušauskas, „Represinė SSRS vidaus reikalų sistema Lietuvoje“, p. 20 [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/7dalis.pdf [žiūrėta 2016 03 14].

⁵⁹ Subata, Emilis ir Uscila, Rokas, *Narkologinių ligoninių įskaita – sovietmečio paveldas* [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/narkologiniu-ligoniu-iskaita-sovietmecio-paveldas.d?id=15057119> [žiūrėta 2016 01 18].

⁶⁰ Po rašytojo mirties jo žmona Rasa Kunčinienė publikavo Kunčino pradėtus rašyti memuarus: „Aprašytas gyvenimas“ in: *Šiaurės Atėnai*, 2004 01 17, 2004 01 24, 2004 01 31, Nr. 684–686. Paskutinis ir pats ilgiausias VII skyrius skirtas patirčiai GDP aptarti.

⁶¹ GDP erdvėje yra atsidūrę šių prozos kūrinių personažai: „Tūla“, „Kilnojamosios Röntgeno stotys“, „Pjūti fjūūt! arba Netiesų dvaras“, apsakymas iš knygos „Laba diena, pone Enrike!“: „Vaclovo Bako diena“.

⁶² „Aprašytame gyvenime“ Kunčinas rašo: „Tuomet jau buvau įpusėjęs romaną „Kontingetas“. Apie Rasų 8. Viskas dar buvo gyva, tikra, šviežia. Bet niekam jo taip ir neparodžiau.“

pasakotojo santykis su GDP, kokia subkultūra yra atskleidžiama šioje erdvėje. Taip pat žvelgsime į fikcijos ir referencijos santykį, ieškodami memuarų ir fikcinių kūrinių sąsajų.

Liudijimas apie gydymo ir darbo profilaktoriumą

Skirtingai nei beprotnamyje savanoriškai atsidūręs „Tūlos“ pasakotojas, į GDP Kunčino personažai patenka ne savo noru. Pirmiausia reikėtų paminėti, kad visuose tekstuose GDP vadinamas Girtuoklių kalėjimu. Galima manyti, kad rašytojas taip vadina šią įstaigą, nes tai labiau meniniam tekstui tinkantis pavadinimas. Tačiau tokiu būdu nurodomas ir kritiškas santykis su GDP, akcentuojant nuo alkoholio priklausomų žmonių prievartinio kalinimo aspektą ir visai nekalbant apie jų gydymą. Keliuose prozos tekstuose pateikiamas toks pacientų sugalvotas GDP pavadinimo perskaitymas: „Gėrei, dabar palauk!“ Memuaruose minima kiek kitokia šifruotė: „Gėrei, dabar pakentėk“. Toks GDP pavadinimo perskaitymas nurodo žaismingą ir ironišką santykį su Girtuoklių kalėjimu, būdingą Kunčino stilistikai ir jo santykiui su vaizduojamaisiais dalykais.

Visuose tekstuose, kuriuose rašoma apie Girtuoklių kalėjimą, galime jausti liudijimo intonacijas, pasakotojas tarsi siekia kuo daugiau papasakoti apie GDP kalinių patirtis, pristatyti įvairias šios įstaigos vidaus taisykles, gydymo ypatumus, ten atsidūrusių pacientų tarpusavio santykius ir įtampas su valdžia. Aptariamuose romanų epizoduose pasakojama pirmuoju asmeniu, tad pasakotojas dalinasi savo patirtimi, kuri, kaip galime pastebėti iš „Aprašyto gyvenimo“, gana autobiografinė. Tačiau Girtuoklių kalėjimo aprašymai tėra vieni iš daugelio romanų motyvų. Tik trečiuoju asmeniu parašytas apsakymas „Vaclovo Bako diena“ yra skirtas išimtinai Girtuoklių kalėjimo temai. Iš memuarų aiškėja, kad Vaclovas Bakas turi prototipą, todėl apsakymą galime laikyti siekiu paliudyti konkretaus asmens patirtį.

Pacientų ir darbuotojų santykiai

Skaitydami Girtuoklių kalėjimo aprašymus, pastebime fiksuojamus hierarchinius šios institucijos darbuotojų ir pacientų santykius. Keliuose tekstuose minimas alkoholi darbo metu vartojantis, pacientus įvairiomis bausmėmis baudžiantis kapitonas Čaikovskis. Memuaruose Čaikovskis apibūdinamas kaip „latrų latras“, t. y. nuo alkoholio stiprią priklausomybę turintis žmogus. Kapitono personažas reprezentuoja absurdišką GDP veikimą, kai pareigūnai, turintys prižiūrėti nuo alkoholizmo besigydančius pacientus, patys yra priklausomi nuo alkoholio ir jį viešai vartoja darbo

metu. Kalbėdamas apie prižiūrėtojus „Tūlos“ pasakotojas taip nusako pacientų ir darbuotojų skirtumą: „mes juk buvom priversti gyventi blaiviai, o jie pylė į lempą kone kasdien. (T, 110)“ GDP darbuotojai vaizduojami ir kaip be pagrindo naudojantys smurtą. Pavyzdžiui, „Tūloje“ minima, kad kai kurie prižiūrėtojai sugavę iš GDP bandžiusius pabėgti kalinius stipriai ir be jokio gailesčio juos sumušdavo, nors šie nė nesipriešindavo. Tekstuose parodomi ir piktnaudžiavimo savo tarnybine padėtimi atvejai. „Tūloje“ ir „Vaclovo Bako dienoje“ aprašomas toks pat epizodas – Girtuoklių kalėjimo pacientas skulptorius prašomas viršininko iš geležies nukalė jo asmeniniam sodo nameliui židinio groteles, žarsteklius, kastuvėlius, semtuves. Už savo darbą skulptorius gavo kelias dienas atostogų. Šis epizodas minimas ir memuaruose. „Tūloje“ fiksuojamas įvairius amatus įvaldžiusių pacientų išnaudojimas valdžios atstovų asmeninėms reikmėms: „O ir kiti ‚didžiūnai‘ nusižiūrėdavo sau geriausius mūrininkus, stalius, betonuotojus, dailides... juk aplink sostinę kylančiuose kolektyvinių sodų kvartaluose nuolat atsirasdavo aibė skubaus darbo. (T, 113)“ Tad Kunčino tekstuose kritiškai žvelgiama į GDP personalą, kuris piktnaudžiauja savo įgaliojimais ir naudoja betikslį smurtą. Vaizduojama ir GDP veiklos absurdiškumas, nes patys prižiūrėtojai yra priklausomi nuo alkoholio ir jį vartoja darbo metu.

Prozos kūriniuose detaliau vaizduojamas kelių pacientų draugiškas tarpusavio bendravimas. Tačiau yra išskiriama atskira pacientų grupė – „šustriakai“ – tai „lėtiniu alkoholizmu nepagydomai sergą dažniausiai atletiško sudėjimo besmegeniai jaunikaičiai. (T, 113)“ Pabrėžiama, kad „šustriakai“ dažnai turėdavo šaltųjų ginklų, užpuldinėdavo, grasindavo ir „terorizuodavo ne tik senučius ir klipatas, bet puldavo kiekvieną kuo nors nepatikusį ar neįtikusį – net „savivaldos“ pateptuosius darbų skirstytojus ir seniūnus. (T, 113)“ Tai agresyviai nusiteikę pacientai, kurie dažnai būdavo susiję su nusikalstama veikla, tačiau dėl įkalčių trūkumų nusiunčiami ne į kalėjimą, o į GDP, kur keldavo pavojų kitiems asmenims. Pavyzdžiui, apsakyme „Vaclovo Bako diena“ aprašoma, kaip „šustriakai“ stipriai sumušė Vaclovą dėl to, kad kažkas jį neteisingai apkaltino esant skundiku, arba „beveik mirtinai papjovė vieną romų kaimietį, vien už tai, kad tas atsisakė stovėt ‚ant zekso‘. (LDPE, 58)“ Dažnai tekstuose minimi „šustriakai“ liudija ne tik GDP tvyrojusią pacientų hierarchinę struktūrą, bet ir GDP prižiūrėtojų negebėjimą kontroliuoti agresyvių kalinių ir užtikrinti likusių pacientų saugumą.

Gydymo ir darbo profilaktoriavimo vidaus taisyklės

Kunčinas, vaizduodamas Girtuoklių kalėjimą, atskleidžia daug informacijos, liudijančios GDP pacientų veiklos formas bei tam tikras įstaigos taisykles. Pavyzdžiui, prozos kūriniuose ir

„Aprašytame gyvenime“ pacientai dažnai geria čefyrą⁶³. Oficialiai šio gėrimo įkalinimo įstaigose vartoti nebuvo galima, tačiau administracija apsimesdavo nematanti pažeidimo ir pacientai gerdavo šį svaiginantį poveikį turintį gėrimą. Visuotinis čefyro vartojimas rodo, kad GDP valdžia buvo apatiška Girtuoklių kalėjime paplitusiam svaiginimuisi įvairiais būdais.

Atskirai verta paminėti laiškų temą, kuri išskleista ir memuaruose, ir prozos tekstuose. Girtuoklių kalėjime buvo paplitęs susirašinėjimas laiškais. Kai kurie kaliniai, pavyzdžiui, Vaclovas Bakas mėgdavo susirašinėti su moterimis iš Panevėžio moterų kalėjimo. O „Tūlos“ pasakotojas dažnai rašydavo laiškus Tūlai. Tačiau laišakai buvo cenzūruojami. „Tūloje“ ir memuaruose ironiškai piešiamas lituanistiką baigusios darbuotojos, skaitydavusios ir redagavusios visus iš kalėjimo siunčiamus laiškus, paveikslas. Minima, kad ji gaudavo nemažą priedą prie atlyginimo „už pavojingas sąlygas“. Todėl kaliniai, norėdami išvengti cenzūros, laiškus siųsdavo iš miesto, į kurį būdavo išleidžiami, nes turėdavo eiti į darbą gamyklose ar į kitas vietas. Laiškų tema atskleidžia GDP pacientų privatumo nepaisymą, jų laiškų cenzūravimą, tvyrojusį nepasitikėjimą GDP darbuotojais ir pastangas juos apgauti.

Prižiūrėtojai atidžiai tikrindavo grįžtančius iš miesto kalinius, kad jie būtų blaivūs ir neįsineštų draudžiamų dalykų, pavyzdžiui, alkoholio. „Tūlos“ pasakotojas nurodo, kad dalis kalinių mieste „spėdavo ir išgerti, ir išsipagirioti. Arba turėdavo nuolat paruoštą penkinę cerberui – kyšt panosėn ir tasai jau nieko nebeužuosdavo – nei degtinės, nei vyno. (T, 117)“ Iš miesto grįžtantys kaliniai rasdavo būdų, kaip įsinešti alkoholio, nors prižiūrėtojai ir stengdavosi užkirsti tam kelią: „Bet vis tiek vakare zonoje liejas degtinė... vynas... odekolonas... rūšio kamputy imi ir sutinki padėrusiom nuo tablečių akim žmogystą, tarsi klijuose ar košėje įklimpusią musę, tokius čia vadina ‚zamurovannyj‘... (T, 116)“ Matome, kad fiksuojamas kritiškas požiūris į GDP pastangas gydyti pacientus nuo alkoholizmo, pacientų nenoras gydytis, prižiūrėtojų neskaidrumas.

Kai kurie pacientai bandydavo pabėgti iš GDP. Mieste dirbantys kaliniai kartais pasprukdavo, „bet retai kuris užtrukdavo ‚laisvėje‘ bent savaitėlę. Ne vienas sugrįždavo ir pats. (T, 110)“ Pacientui sugrįžus pačiam, būdavo skiriama mažesnė bausmė. Tad pagrindinis „Tūlos“ veikėjas, sugrįžęs savo noru, buvo nubaustas praleisti papildomus 3 mėnesius Girtuoklių kalėjime.

Aprašomos ir kitokios bausmės už taisyklių nesilaikymą. Pavyzdžiui, „Tūlos“ pasakotojas iš miesto grįžo girtas. Jis buvo trims paroms uždarytas į karcerį, kalinių vadinamą „triumu“. Liudydamas karcerio taisykles, pasakotojas rašo: „Penktą ryto pakėlė ir atėmė vatinį čiužinį. Gultus

⁶³ Čefyras – sovietinėse kalinimo įstaigose paplitęs arbatos nuoviras, turintis svaiginantį poveikį. Jis padaromas virinant kelis kartus didesnę nei įprasta birios juodos arbatos kiekį.

prirakino prie sienos – čia mat tokia tvarka. (T, 119)“ Anksti ryte atimti čiužinį ir prirakinti gultą prie sienos, kad kalinys negalėtų per visą dieną niekur prisėsti, yra itin griežta bausmė, turint omeny, kad tai yra įstaiga, gydanti žmones nuo alkoholizmo.

Kunčinas vaizduodamas tiek Girtuoklių kalėjimo, tiek beprotnamio erdves remiasi liudijimo literatūros apie lagerius topais. Kunčinas panašiai kaip Balys Sruoga „Dievų miške“ ar Aleksandras Solženicynas „Gulago archipelage“ išsamiai aprašo heterotopijas, jų vidaus taisykles, apibūdina pacientų ir darbuotojų tipažus, tarpusavio santykius, brutalų elgesį su pacientais, jų likimus. Pristatydamas detalią informaciją apie represyvias erdves, rašytojas pateikia tam tikrą sovietinės sistemos mikroanalizę.

Menininkai Girtuoklių kalėjime

Kunčinas prozos kūriniuose vaizduodamas Girtuoklių kalėjimą labiausiai atskleidžia girtuoklių, turinčių menininkų profesijas, subkultūrą. Nors GDP gydėsi įvairių profesijų asmenys, tačiau visi bent kiek plačiau išplėtoti pacientų charakteriai yra susiję su menais ir turi konkrečius prototipus, kuriuos galima atsekti iš „Aprašyto gyvenimo“. Pavyzdžiui, „Tūloje“ pasakojama apie saksofonistą Giedrių (apie jį užsimenama ir memuaruose), kuris pagrindinio veikėjo prašymu sugrojo „Criminal tango“ melodiją. Ta pati situacija aprašyta ir „Kilnojamosiose Röntgeno stotyse“, tik saksofonistas vadinamas Henriku. „Vaclovo Bako dienoje“ rašoma apie dailininką Grabažių, kuris vienam viršininkui nukalė anksčiau minėtas židinio groteles. Grabažius padarydavo įvairių paslaugų darbuotojams ir už tai gaudavo pinigų, laisvų dienų ar kitų privilegijų. „Tūloje“ minimas tas pats dailininkas, nukalęs židinio groteles, tik čia jis vadinamas Pedro vardu, o memuaruose apie jį sakoma, kad jis yra skulptorius Pranas, baigęs VDI. Žinoma, labiausiai išplėtoti yra „Tūlos“ pasakotojo ir Vaclovo Bako charakteriai, kurie geriausiai ir įkūnija Girtuoklių kalėjime atsidūrusių menininkų tipą. Pagrindinis „Tūlos“ herojus, turintis daug sąsajų su Kunčino asmeniu, yra raštingas, literatūrinių gabumų turintis asmuo, kuris GDP tapo bibliotekos vedėju. Vaclovas Bakas apibūdinamas kaip profesionalus žurnalistas ir sienlaikraščio „Blaivioji Rytdiena“ vyriausiasis redaktorius. Kunčino memuaruose jis vadinamas Vaciu ir rašoma, kad sienlaikraštį Vacys ir Kunčinas leido kartu. Matome, kad Kunčinas bent keliuose skirtinguose tekstuose vaizduoja labai panašias situacijas, personažus, juos vis kitaip įvardindamas dėl konfidencialumo ar meninio teksto ypatybių. Tačiau faktas, kad Kunčinas savo kūryboje naudojami realiais prototipais rodo ir jo liudijimo intencijas, norą įamžinti konkrečių asmenų patirtis GDP.

Kaip ir beprotnamyje, taip ir GDP „Tūlos“ veikėjas liudija sovietinius gydymo nuo alkoholizmo metodus bei vaistų poveikį:

O kur dar privalomas „gydymo kursas“ – apomorfinas į raumenis ir stikliukas degtinės ar vyno tuojau po to. Gerti būdavo būtina, antraip nelabai kils šleikštulys... Nuo injekcijos kaip mat sustangrėdavo varpa, tik vos sukilus geismams, juos nustelbdavo begalinis tūšymas, galvos kvaitimas; vėmikai ir čia buvo aukštai vertinami ir netgi turėdavo privilegijų – neoficialiai jiems buvo leidžiama gerti čefyrą. (T, 111)

Kabutėse rašomas žodžių junginys „gydymo kursas“ nusako ironišką ir kritišką požiūrį į tokių gydymo – iš tiesų kankinimo – metodų veiksmingumą. Kunčinas memuaruose taip pat ironiškomis intonacijomis aprašo šį gydymo metodą ir liudija vaistų poveikį.

„Tūlos“ herojus praleidęs pusmetį Girtuoklių kalėjime taip apibūdina savo patirtį: „spėjau kiek atsikvošėti, apsitrinti, susitaikyti su rutina, smarve, konvejeriu, nuolatiniais žeminimais ar atvira panieka. (T, 109)“ Žmogaus orumo pažeidimas, žeminimas ir panieka – pasikartojančios personažų, atsidūrusių GDP, patirtys. Kadangi GDP siekta pacientus gydyti darbu, jie nemažai laiko praleisdavo įvairiuose fabrikuose. „Tūlos“ herojus teigia, kad darbas buvo nesunkus, tačiau „alinančiai nuobodus ir beprasmis. (T, 111)“ Tad beprasmybės, rutinos išgyvenimas taip pat nuolat lydėdavo Girtuoklių kalėjimo pacientus.

Apsakymas „Vaclovo Bako diena“ kuriamas pagal Aleksandro Soženicyno knygos „Viena Ivano Denisovičiaus diena“ modelį – ne tik kūrinio pavadinimas yra tiesioginė aliuzija, bet panašus ir vaizduojamas turinys, kai yra pristatoma įprasta diena, praleista sovietų kalinimo įstaigoje. „Vaclovo Bako dienoje“ išraiškingai yra lyginamos Girtuoklių kalėjimo pacientų jausenos su Solženicyno knygoje aprašytomis Gulago kalinių patirtimis:

Bet va, paralelių, aliuzijų, panašybių – kiek tik nori! Juk ir čia „praporai“ lygiai taip pat žiūri į uždarytą žmogų, su tokia pat panieka! Čia, tiesa, nespardo be reikalo, nedaužo ir nešauda, bet kiek visokiausio ujimo, bereikalingų draudimų, įtarumo, kratų, tarsi jie būtų ne vargšai girtuokliai, surankioti iš patvorių ir lindynių, o didžiausi valstybiniai nusikaltėliai! Kad ir tas laiškų tikrinimas! Tos rikiuotės, vakariniai patikrinimai su skaičiavimais! (LDPE, 50)

Panašiai kaip ir „Tūloje“ liudijama, kad pacientai jaučiasi paniekinti, yra pažeistas jų orumas, jie traktuojami kaip nusikaltėliai.

Tad GDP – dar viena Kunčino vaizduojama represyvi erdvė. Tai 8 dešimtmečio pabaigoje pradėjusi veikti įstaiga, kuri izoliuodavo ir gydydavo nuo alkoholio priklausomus žmones.

Kunčinas GDP pats praleido kurį laiką ir šią savo patirtį liudijo įvairiuose prozos tekstuose ir memuaruose. Pastebėta, kad Kunčinas skirtinguose kūrinuose dažnai aprašydavo tas pačias situacijas ar veikėjus. Vėliau nei aptariami prozos tekstai rašyti memuarai taip pat pakartoja nemažai grožiniuose kūrinuose vaizduotų scenų. Skirtinguose tekstuose vaizduojami epizodai skirdavosi nežymiai, pavyzdžiui, tam tikri epizodai vienur galėdavo būti išplėtojami labiau arba būdavo pakeičiami personažų vardai. Panašus Girtuoklių kalėjimo vaizdavimas memuaruose ir prozoje rodo Kunčino siekį autentiškus išgyvenimus įamžinti kūryboje. O skirtinguose tekstuose nuolat aprašoma Girtuoklių kalėjimo tema, atskleidžia, kad rašytojui buvo svarbu liudyti susidūrimą su GDP.

Kūrinuose yra liudijamas absurdiškas GDP veikimas, kai patys prižiūrėtojai yra priklausomi nuo alkoholio ir piktnaudžiauja savo užimamomis pareigomis. Pacientai nesijaučia saugūs ir kartais patiria smurtą tiek iš darbuotojų, tiek iš kitų pacientų („šustriakų“). Tekstai atskleidžia ir nemažai informacijos apie GDP pacientų kasdienybę bei įstaigos vidaus tvarką. Plačiau aptarėme cenzūruojamus laiškus, pacientų svaiginimąsi čefyru ir alkoholiu, bausmes už GDP taisyklių pažeidimus.

Aptariamoje erdvėje geriausiai atskleistas menininkų girtuoklių tipas. Kunčinas kurdamas tokius charakterius dažnai rėmėsi prototipais. Tekstuose liudijama, kad girtuokliai jausdavo žeminimus, panieką, patirdavo beprasmybės ir rutinos išgyvenimus. Prozos kūrinuose kritiškai žvelgiama į neveiksmingus gydymo metodus bei aprašomas jų poveikis organizmui.

4. Alternatyvios erdvės

4.1. Kavinių aplinka

Ankstesniame skyriuje analizavome nuokrypio heterotopijas – represines sovietinio režimo įstaigas. Šiame skyriuje tirsime kitokias heterotopijas. Foucault aptardamas šeštąjį heterotopijų principą išskiria kompensacijos heterotopijas, kurios siekia sukurti priešingą erdvę įprastai tikrovei.⁶⁴ Kunčino tekstuose tai alternatyvios erdvės, tampančios užuovėja nuo sovietinės realybės. Šiose erdvės personažai renkasi laisvai, niekieno neverčiami, savo noru. Tai nėra aktyvių opozicionierių ar disidentų aplinka, veikiau čia buriasi asmenys, norintys gyventi alternatyvų gyvenimo būdą ir atsiriboti nuo sovietinės tikrovės.

Šiame skirsnyje analizuosime kavinių aplinką – dažniausiai Kunčino tekstuose pasirodančią erdvę. Knygų veikėjai laiką leidžia skirtingose 7–9 dešimtmetyje veikusiose kavinėse. Kunčinas itin tiksliai atkuria įvairiose kavinėse besirenkančius žmones, jų aplinką, interjerą, atmosferą, netgi valgiaraštį ar tam tikras kainas. Aiškinsimės, kodėl kavinių erdvė yra tokia svarbi knygų veikėjams, identifikuosime kavines, kurias vaizduoja Kunčinas, ir lyginsime jas su „Bermudų trikampio“ gyventojų pamėgtomis kavinėmis. Taip pat tirsime, kokios subkultūros vaizduojamos kavinių aplinkoje.

Ne viename tekste Kunčinas apgailestavo, kad mūsų kultūroje nėra užfiksuotas sovietmečio kavinių gyvenimas. Tik pastaruoju metu galima pastebėti aktyvesnę susidomėjimą šia tema. 2014 m. pasirodė Neringos Jonuškaitės knyga „*Neringos kavinė: sugrįžimas į legendą*“, o 2015 m. Jūratė Kavaliauskaitė publikavo straipsnį „Autentiškumo eksperimentai: Ką reiškė prapulti Vilniaus senamiesčio *Bermudų trikampyje*?“ knygoje „Nematoma sovietmečio visuomenė“ bei buvo paskelbti keturių „Bermudų trikampio“ dalyvių prisiminimai sakininės istorijos šaltinių rinkinyje „Kažkas tokio labai tikro“. Tačiau Jonuškaitės knyga skirta išimtinai „Neringos“ kavinei, o Kavaliauskaitės straipsnyje ir „Bermudų trikampio“ dalyvių prisiminimuose kavinių tema nėra pagrindinė, pasirodo tik epizodiškai.

Kunčinas sovietmečio kavinių atminties spragą bandė užpildyti savo kūryba. Kunčino pasakotojas-vaikštinėtojas, vaizduodamas įvairias kavines, beveik visada pateikia plačius šią kavinę mėgstančių lankytojų aprašymus, nurodydamas jų profesijas, statusą visuomenėje ir pan. Šią savotišką kavinių aprašymo formulę – nuolat įvardyti kavinės kontingentą – galima interpretuoti

⁶⁴ Michel Foucault, *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*, vertė Jay Miskowicz, p. 8 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> [žiūrėta 2016 01 18].

kaip rašytojo norą paliudyti tiek individualią kavinių atmosferą, tiek tam tikros subkultūros gyvenimo būdą, neatsiejamą nuo šios erdvės.

Ryškiausiai ir išsamiausiai kavinių tema atskleidžiama romane „Bilė ir kiti“. Knygoje vaizduojami Jurijaus Andropovo valdymo metai (1982–1984) ir to laiko atmosfera. Kavinė pasakotojo vadinama „Dešreline“ yra centrinė kūrinio erdvė, kur dažnai vyksta veiksmas. Romano veikėjai – kavinės lankytojai, kuriems ši erdvė yra tarsi jų savasties dalis. Kunčinas romane siekia paliudyti vaizduojamojo laiko kavinių svarbą tam tikrų subkultūrų atstovams. Pasakotojo lūpomis išsakoma kavinių atmosferos ir nuotykių aprašymų motyvacija: „Beveik esu tikras, kad *Dešrelinės* kronika pasauliui kada nors atrodys įdomesnė nei Kremliaus protokolai ar Baltųjų rūmų ataskaitos. Ji jau dabar svarbesnė – man ir dar tuzinui gyvenimą ir laisvę mylinčių žmonių. (B, 145)“ Romanas „Bilė ir kiti“ ir yra savotiška „Dešrelinės“ kronika, tačiau „Dešrelinę“ reikėtų suvokti ne kaip vieną bevardę kavinę, o kaip metoniminį kalbėjimą apie Vilniaus kavines 9 dešimtmetyje. Kunčinas romaną parašė 2001 metais, kai jau buvo publikavęs visus ankstesnius kūrinius, pasakojančius apie konkrečias Vilniaus kavines. Galima būtų interpretuoti, kad rašytojas metoniminę „Dešrelinės“ erdvę pasirinko siekdamas paliudyti bendrą sovietmečio kavinių atmosferą ir jų vaidmenį tam tikro gyvenimo būdo žmonėms.

Kunčinas savo kūryboje rašė ne tik „Dešrelinės“, tačiau ir konkrečių Vilniaus kavinių kronikas. Studijoje „Nematoma sovietmečio visuomenė“ aptartas Vilniaus senamiesčio „Bermudų trikampis“ – tai tam tikros kavinės, kuriose 8–9 dešimtmečiais laiką leido alternatyviai gyvenantis jaunimas. Nors Kunčinas savo kūryboje taip pat yra aprašęs kelias „Bermudų trikampio“ kavines, tačiau jo vaizduojamų kavinių topografija yra kitokia. „Bermudų trikampiui“ priskiriamos šios kavinės – „Vaiva“, „Bistro“, „Bačka“ (tikras pavadinimas „Ugnelė“), „Žibutė“, „Rotonda“, „Čiobrelis“, „Afrika“ (tikras pavadinimas „Narutis“), „Lova“ (tikras pavadinimas „Dainava“)⁶⁵. Kunčinas keliuose prozos tekstuose mini „Vaivą“, „Žibutę“, „Bačką“, tačiau išsamiau šių kavinių neaprašinėja. O detaliau aptariamoms tik dvi kavinės – „Narutis“ ir „Rotonda“.

1999 metais parašytoje satyrų knygoje „Laisvė yra brangi“ Kunčinas rašo apie „Narutį“, primindamas ir neoficialų „Afrikos“ pavadinimą. Tai viešbutis, kurio restoranas „ilgainiui virto srėbaline, t. y. valgykla, kurioje be kopūstų sriubos pilstoma ir degtinė. (LYB, 126)“ Autorius liudija 1968 metais „Narutyje“ pasirodžiusius „Hi-fi“ plokštelių automatus, į kuriuos įmetus 5 kapeikas būdavo galima paleisti išsirinktą dainą. Konstatuojama, kad „Narutis“ buvo bohemos

⁶⁵ Jūratė Kavaliauskaitė, „Autentiškumo eksperimentai: Ką reiškė prapulti Vilniaus senamiesčio „Bermudų trikampyje“?, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 62.

užeiga. Štai taip apibūdinamas kavinės kontingentas: „Vargus po lipdytomis lubomis nesunkiai pamišdavo nesajunginiai poetai bei prozininkai, universiteto literatai, būriai nelaimingų ir nepripažintų dailininkų čia būdavo pripažįstami per vieną vakarą – jais domėjosi milicija ir jai giminingos įstaigos. (LYB, 128)“ Taip pat minima ir daugiau skirtingų profesijų bei polinkių žmonių, norint parodyti kavinės lankytojų įvairovę. Ironiška pastaba, kad menininkais domėjosi milicija, liudija apie totalitarinės visuomenės bandymą kontroliuoti įvairius prie sovietinės sistemos nepritampančius asmenis.

Apsakyme „Rotonda“ išsamiausiai pristatyta to paties pavadinimo kavinė. Galima justti nostalgiską apsakymo nuotaiką, apgailestavimą, kad „Rotonda“ yra uždaryta ir „palikta likimo valiai.“ Kunčinas tekste liudija skirtingus kavinės gyvavimo laikotarpius, ją lankiusius žmones bei to laiko nuotaikas. „Rotondoje“ iš pradžių buvo pardavinėjami ledai ir vaisvandeniniai, vėliau pradėta prekiauti ir alkoholiu. Apsakyme pateiktos net tikslios kavos (8 kapeikos) ir vengriško rislingo (26 kapeikos) kainos. Galiausiai alkoholiu „Rotondoje“ prekiauti uždrausta, tačiau liudijama, kad patys lankytojai „gorkynėje“ (dab. Pilies gatvėje) nusipirkdavo vyno ir atsinešę jį įsipildavo į kavos puodelį. Taip pat pardavėja mieste įsigydavo vyno ir jį nelegaliai pardavinėdavo klientams. Primenama, kad ši kavinė veikdavo išskirtinai šiltuoju metų laiku, žiemą būdavo uždaroma.

Kūrinyje išsamiai išvardyti kavinę mėgę lankyti asmenys. Pasakotojas taip apibūdina labai įvairią „Rotondos“ klientų galeriją:

Snobai, pižonai, diletantai, meilės kankiniai, už elgesį „nesuderinamą su tarybinio studento vardu“, iš universiteto ir kitur pašalinti vaikinai bei merginos, nepripažinti poetai ir poetės, knygu perpardavinėtojai, nerimtos mergaitės ir apsišaukėliai aktoriukai. <...> Čia dar atėidavo: ligos nepribaigti džiovininkai, Gorkio gatvės „iškasenos“, saugumo žmonės civiliais kostiumėliais, 5-ojo dešimtmečio gražuolės, Džonsonas, Begbis, Doloresa Lust, pabėgėliai iš Bokšto gatvės kazematų ir Salomėjos Nėries vidurinės mokyklos, nuvargę, bet gražūs tenisininkai (tie tik trumpam!), paklydę turistai, moksleivių ekskursijos, spaustuvės darbininkai, atsitiktiniai užklydėliai (Nikulinas, Žanas Merė, Alicija, Majevska), buvę Pilsudskio legionieriai, buvę Stalino kariai, buvę Gulago kaliniai. (LDPE, 160)

Rodoma „Rotondos“ lankytojų įvairovė ir gausa – tai visam šiam urbanistinio gyvenimo pliuralumui leidžianti pasirodyti erdvė. Įdomu tai, kad apsakyme kritiškai vertinamas hipiams prijauciantis jaunimas: „su kankaliukais, grandinėlėm ir kitokiais žaislais atėjo tie netikri hipsteriai, priteršė, pripurvino, išsėdėjo žolėj duobes, tarsi visam mieste kitur nebūt vietos! Ne, jiems reikia, kad visi matytų! Vis tie gerų tėvų vaikeliai neplautom galvom ir plyta nuzulintais džinsais! (LBDE,

157)“ Toks kritiškas požiūris į „netikrus hipsterius“ būdingas ir „Bermudų trikampio“ lankytojams, priekaištauojantiems dėl jų gyvenimo būdo neautentiškumo, miesčioniškumo ir nepakankamo atsidavimo savo pasirinkimams. Teigiama, kad šie asmenys dažniausiai rinkdavosi „Brode“ (dab. Gedimino prospekte) ir tai buvo jų erdvė.⁶⁶ Tad apsakymo „Rotonda“ pasakotojo ir „Bermudų trikampio“ lankytojų požiūris į „netikrus hipsterius“ yra panašus.

Romane „Tūla“ kavinių erdvei yra skiriamas taip pat nemažas dėmesys. Išsamiau aprašytos trys kavinės – „Rytas“, Parodų rūmų kavinė ir „Daina“ – kurios kituose Kunčino tekstuose nepasirodo. „Ryto“ kavinė įsikūrusi Olandų gatvėje, netoli psichiatrinės ligoninės, todėl šią kavinę lankydavo ir beprotnamio pacientai. Pasakotojas, neturėdamas gyvenamosios vietos, į „Rytą“ ateina kaip į „šilumos ir reliatyvios ramybės salelę neįaukiame, alkaname, padrėkusiame mieste. (T, 54)“ Jis labai tiksliai įvardija sekmadienį besirenkančius klientus: „sekmadienio priešpietėm ten renkasi sumurę pagiringi menininkai, su žmonom dar nespėję susitaikyti inteligentai, nesiskutę, riebaluotais plaukais gatvių artojai. (T, 54)“ Fiksuojama, kad rinkosi bohema. Pasakotojas į užsukęs į kavinę pamatė tuos pačius lankytojus ir sako, kad jie visi „atrodė truputėlį nevykėliai, šiek tiek nelaimingi ir pavargę. (T, 64)“ Tad bohema nebūtinai yra idealizuojama, kartais pasakotoją su bohema saisto galesčio ir užuojautos santykis.

„Tūlos“ pasakotojui itin reikšminga Parodų rūmų kavinė, nes ten pirmą kartą sutiko Tūlą, kai jį atsivedė draugas De Golis. Taip pat, būdamas Girtuoklių kalėjime ir vedamas prisiminimų, pasakotojas atėjo pasėdėti į Parodų rūmų kavinę. Ten sutiko draugą Būką, kuris sugundė jį išgerti alkoholio. Į Girtuoklių kalėjimą grįžęs girtas pasakotojas gavo įvairių nuobaudų. Žinant Kunčino polinkį išsamiai aprašyti kavines bei matant Parodų rūmų kavinės svarbą pasakotojo biografijai, galima tikėtis detalaus šios kavinės aprašymo. Tačiau pasakotojas tik labai minimaliai apibūdina kavinės erdvę ir lakoniškai nusako kavinėje sutiktus lankytojus: „Irgi mat meno žmonių sambūris. Tik čia kur kas daugiau fanaberijos, laisvamanybės, šiokių tokių tualetų ir mažiau ‚matų‘. (T, 65)“ Įdomu, kad Parodų rūmų kavinės atmosfera apibūdinama lyginant ją su pasakotojui įprastomis kavinėmis. Šioje erdvėje rinkdavosi kitas visuomenės sluoksnis nei Kunčino aprašomose kavinėse. Galbūt dėl šios erdvės svetimumo ir reto paties rašytojo lankymosi joje, nėra pateiktas išsamesnis liudijimas apie Parodų rūmų kavinę.

Vokiečių gatvėje įsikūrusi „Daina“ apibūdinama kaip „nebrangi, pošvarė kavinė su mažyčiu baru ir visuomet kauštelėjusiu rūbininku. (T, 73)“ Pasakotojas į „Dainą“ nusivedė Tūlą papietauti, aprašo kartu valgytą maistą, džiaugsmą, kad yra su Tūla, tačiau nepamiršta paminėti ir lankytojų:

⁶⁶ Ibid., p. 92–93.

„Pusę kavinės buvo užsėdę padorūs Vilniaus inteligentai, latrai, apsišaukėliai ir tikri menininkai, studentai debilų ir genijų veidais ir gretimų įstaigėlių tarnautojai; jie mums nė kiek nekliudė – mudu jų tiesiog nepastebėjome. (T, 74)“ Paradoksaliai teigiama, kad jie nepastebėjo kavinės lankytojų, tačiau kartu jie yra aprašomi. Tai dar kartą patvirtina Kunčino siekį paliudyti kavinėse besirenkančių žmonių ypatumus.

Dar viena svarbi Kunčino kūryboje pasirodanti kavinė – „Literatų svetainė“, kuri tarpukariu vadinosi „Rudnickio kavinė“. Satyrų knygoje „Laisvė yra brangi“ apgailestaujama, kad „niekas nerašė *Literatų* bohemos metraščio.“ Teigiama, kad „Literatuose“ daugiausiai rinkdavosi į bohemišką literatą ir dailininką. Minima kavinės darbuotoja Šabaniauskienė bei garsūs literatai, lankęsi kavinėje, – Baltakis, Širvys, Granauskas. Apsakyme „Poeto atminimui“ apgailestaujama dėl „Literatų svetainės“ pasikeitimo: „Literatų svetainė“, kitados tokia tikrai literatūrinė karčema, jau seniai išsigimė į pižonų ir ‚maklerių‘ knaipę. <...> Vis mažiau lieka tokių, kuriems dar gaila senosios ‚Literackos‘, kaip ją vadindavo Jonas Šiožinys. (LDPE, 170)“ Šį apgailestavimą pasakotojas išreiškia po to, kai papasakoja istoriją apie nusižudžiusį poetą, daug laiko praleidusį „Literatuose“. „Literatų svetainė“ apsakyme parodoma kaip gyvastinga bohemos susirinkimo vieta.

Tekstuose minimas ir alaus restoranas „Tauro ragas“, išsamiausiai aprašytas romane „Kasdien į karą“. Restorane buvo įrengtas pirmas aukštas ir rūsys. Liudijama, kad skirtinguose aukštuose lankydavosi skirtingo socialinio sluoksnio atstovai. Pirmame aukšte rinkdavosi įvairias oficialias pareigas užimantys miestiečiai: „Vidutiniojo rango valdininkai, advokatai ir teismų vykdytojai, komandiruoti sostinės vedėjai ir viršininkučiai. (KJK, 30)“ Rūsyje rinkdavosi labiau į bohemišką linkstantys žmonės: „įvairaus plauko bei rango menininkai. Nuo laureato iki vargšiausio poeto. Plati, visavertė, erzeliuojanti menžmogių skalė. Dailininkai, kino žmonės, seni ir jauni režisieriai, leidyklų redaktoriai. Antrarūšiai ir trečiarūšiai žurnalistai su kolegėmis ir vieni. (KJK, 31)“ Taip pat teigiama, kad rūsyje buvo ir „kalėjimo zona“ – vieta, kur rinkdavosi iš kalėjimo grįžę asmenys. Pagrindinis „Tauro rago“ ypatumas, išryškinamas romane „Kasdien į karą“, – tai lankytojų pomėgis pasakoti savo gyvenimo istorijas. Pasakotas aprašo įvairius „Tauro rago“ girdėtus pasakojimus.

Kavinės tampa alternatyvia erdve, padedančia žmonėms atsiriboti nuo sovietinės tikrovės. Šioje erdvėje renkasi įvairių lyčių, profesijų, socialinės padėties miesto gyventojai – nuo hipių iki valdininkų, nuo akademikų iki menininkų. Tad kavinėse reiškiasi įvairios tapatybės, pasirodo urbanistinis pliuralumas, tam tikra urbanistinės įvairovės koncentracija.

Bohema

Nors kavinių aplinkoje renkasi įvairūs asmenys, geriausiai atskleidžiama bohemos subkultūra, kuri dažnai kūrinuose vadinama „demimondū“. Helmutas Kreuzeris taip apibrėžia bohema: „Bohema dažniausiai laikome intelektualiąją buržuazinės visuomenės *subkultūrą*, sudarytą iš periferinių grupių, užsiimančių rašymu, daile ar muzika ar turinčių ambicijų tokios veiklos atžvilgiu, demonstruojančių antiburžuazines nuostatas bei manieras.“⁶⁷ Toks apibrėžimas didele dalimi tiksliai įvardija Kunčino tekstų bohemičius, tačiau reikia turėti omenyje, kad sovietmečiu gyvavusi bohema turėjo ir savų ypatumų.

Nors Kunčino aprašomų kavinių topografija ne visada sutampa su „Bermudų trikampiu“, tačiau jo tekstų bohemičiai yra artimi „Bermudų trikampio“ gyventojams. Pavyzdžiui, „bermudietis“ Edmondas Kelmickas savo aplinką apibūdina kaip bohemišką: „Didžioji dalis tų ‚Rotondos‘ ir kitų klajūnų buvo tipiški *bohemsčikai*.“⁶⁸ Kaip pastebi Kavaliauskaitė, jų gyvenimo būdo ypatumus lėmė įtampa su sovietiniu pasauliu, ir noras gyventi autentišką gyvenimą.⁶⁹

Kunčinas vaizduojami bohemičiai dažniausiai yra oficialaus pripažinimo nepasiekę menininkai. Juos apibūdinant neretai pasitelkiami neigiamą atspalvį turintys epitetai: apsišaukėlis, antraeilis, trečiaeilis, vargšiausias, diletantas, nepripažintas ir pan. Dažnai nepripažinti menininkai supriešinami su visuomenėje žinomais, iš kurių eilių „tvoskė darbininko ir kolūkietės prakaitas“. Apsakymas „Poeto atminimui“ pasakoja apie nusižudžiusį poetą, kurio rankraščiai nebuvo išleisti ir atmesti keletą kartų dėl eilėse aptikto „svetimo tarybiniam žmogui nihilizmo“. Minimas apsakymas yra liudijimas apie poetą, norėjusį publikuoti savo kūrybą, tačiau jautriai išgyvenusį kūrybos nespausdinimą, jos saviraiškos represavimą. Kūrinuose pasirodanti pripažinto ir nepripažinto menininko įtampa artima ir paties Kunčino biografijai. Rašytojas memuaruose prisimena sovietmečiu jam pasakytus skaudžius tuometinio Rašytojų sąjungos sekretoriaus Petro Braženo žodžius, kad jo į RS niekada nepriims ir kaip rašytojas jis niekada negaus buto.⁷⁰

Pasak Kreuzerio, bohemičiai pasižymi nepastoviu pajamų šaltiniu bei lengvabūdišku elgesiu su pinigais.⁷¹ Kunčino vaizduojami bohemičiai pastovių pajamų taip pat neturi, jiems nuolat trūksta pinigų, o vos jų gavę, eina išleisti į pamėgtas kavines. Pavyzdžiui, apsakymo „Laba diena,

⁶⁷ Helmut Kreuzer, „Bohema“, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 47.

⁶⁸ Edmondas Kelmickas, in: *Kažkas tokio labai tikro: nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos*, sudarytojai Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, Vilnius: Aukso žuvis, 2015, p. 267.

⁶⁹ Jūratė Kavaliauskaitė, „Autentiškumo eksperimentai: Ką reiškė prapulti Vilniaus senamiesčio ‚Bermudų trikampyje‘?“, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 87.

⁷⁰ Jurgis Kunčinas, „Aprašytas gyvenimas“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2004 01 31, Nr. 686 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/apie-save/#14> [žiūrėta 2016 03 12].

⁷¹ Helmut Kreuzer, „Bohema“, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 50.

pone Enrike“ pasakotojas netikėtai gavęs du rublius, iš karto pakeičia dienos planus ir nuskuba į „Literatų svetainę“, kur už turimą sumą jam „išeis pusantro šimto ‚starkos‘ ir stiklas sulčių.“

Priklausomybė nuo alkoholio – viena iš labiausiai bohema charakterizuojančių savybių, jai alus buvo „ir sriuba, ir duona. (LDPE, 216)“ Kūriniuose apstu įvairių išgertuvių aprašymų. Taip pat alkoholis būdavo nuolatinis bohemiečius išstinkančių nuotykių, netikėtumų palydovas. Kreuzeris, aiškindamas bohemiečių alkoholio gėrimo priežastis sako, kad „alkoholis sukuria ekstazės būsenas, kuriose vienu metu Aš atsipalaiduoja ir atgauna vertę, išsivaduoja iš menkumo ir vienišumo savivokos ir kartu išeina iš ‚atstumtojo ir atsiskyrėlio‘ egzistencijos.“⁷² Regimantas Tamošaitis, aptardamas Kunčino vaizduojamus bohemiečius, pabrėžia išlaisvinantį alkoholio poveikį: „Būtinasis bohemiško gyvenimo atributas, individualistų bendruomenę jungianti substancija yra alkoholis, kuris tarsi išlaisvina dvasią, suteikia svajonei sparnus, daro gyvenimą nenusipėjimą, spontanišką, įdomų.“⁷³

Pastebėtina, kad Kunčinas nėra bohemos apologetas, jis rodo ir kritišką požiūrį į bohemišką gyvenimo būdą: „Poetas jau tada suvokė, kad ir tariamoji bohema, kaip ir tariamasis ‚demimondas‘, yra tik elgetiškos kaukės, nevykusios iškamšos, pusiaukelė į nebeišgydomą girtuoklystę. (LDPE, 163)“ Nors alkoholio vartojimas kai kuriuose tekstuose romantizuojamas kaip bohemiškas atributas, tačiau veikėjų girtavimas atspindi ne vien bohemos, bet apskritai sovietinės visuomenės realijas. Rašytojas fiksuoja, kad bohemiška gyvensena gali privesti prie sunkaus alkoholizmo, degradacijos, tačiau alkoholizmo pasekmės kūriniuose beveik nevaizduojamos.

Ne tik kavinių atmosfera yra atkurta itin tiksliai, tačiau referentiškumu pasižymi ir jo vaizduojami bohemiečiai. Autorius kalbėdamas apie romaną „Bilė ir kiti“ teigė, kad tiek Bilės paveikslas, tiek „Dešrelinės“ kavinės kontingentas „nėra išgalvotas, bet sudarytas iš ano meto realių žmonių detalių.“⁷⁴ Knygoje „Laba diena, pone Enrike!“ pateikta ištisa bohemiečių galerija, pasakojami jų likimai. Skaitydami galime atpažinti konkrečius prototipus, pavyzdžiui, Hario Ridiko – poetas Rimas Burokas, o Enrikės – aktorius Henrikas Rimeika. Tad Kunčinas vaizduodamas įvairius bohemiečių likimus liudija ne tik bohemos subkultūros ypatybes, bet ir konkrečių asmenų likimus, kartu juos sufikcindamas, paversdamas specifinę atmosferą įkūnijančiais personažais.

⁷² Ibid., p 50.

⁷³ Regimantas Tamošaitis, *Meilės ilgesys po gotikos skliautais*. Įvadas į Jurgio Kunčino „Tulą“, p. 3 [interaktyvus] Prieiga per internetą: https://dl.dropboxusercontent.com/u/56800991/Apie_rasytojus/Tamosaitis%20R.%20Kuncino%20Tula.pdf [žiūrėta 2016 05 04].

⁷⁴ Interviu su Jurgiu Kunčinu, „Geriausios kūrybos versmė – tikri išgyvenimai“, in: *Lietuvos rytas*, priedas *Mūzų malūnas*, 2002 06 11 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/pokalbiai/#56> [žiūrėta 2016 01 16].

4.2. Privatūs butai

Kunčino tekstuose veiksmas kartais vyksta ir privačių butų erdvėje. Tačiau ši erdvė nėra kaip nors išskirtinai charakterizuojama ar apibūdinama. Dažnai aprašomi butuose vykstantys įvairių veikėjų susitikimai, kartais valkatos miega draugų butuose, o bohemičiai vyksta pas ką nors į svečius pratęsti linksmybių. Butų erdvė nėra išimtinai susijusi su kokios nors vienos subkultūros vaizdavimu. Tačiau butuose renkasi ir narkomanų subkultūra, kuri detaliau aprašoma Kunčino tekstuose. Šiame skirsnyje tirsime, koks yra pasakotojo santykis su narkomanų subkultūra ir kas yra liudijama apie narkomanus?

Narkomanų subkultūra išsamiausiai paliudyta apsakymuose „Morisonas“ ir „Pelkių žydelis“. Apie narkomanus pasakojama iš tam tikros distancijos, nes tekstų pasakotojai patys nevartoja narkotikų. „Morisono“ pasakotojas yra visažinis, pats nedalyvaujantis įvykiuose, o „Pelkių žydelio“ pasakotojas pats yra girtuoklis ir prisimena atsitiktinį susitikimą su narkomanais. Tačiau vis tiek siekiama išsamiai paliudyti šios subkultūros gyvenimą. Tai galėtų patvirtinti narkomanams būdingo žodyno vartojimas apsakymuose: „dozė“ (narkotikų kiekis), „lomkės“ (traukuliai), „žolė“ (narkotinių medžiagų rūšis), „hanka“ (narkotinių medžiagų rūšis).

Tekstuose daroma perskyra tarp narkomanų ir girtuoklių, kurie vengia narkomanų. Girtuokliavimas suprantamas kaip ne toks pavojingas žalingas įprotis. Pavyzdžiui, „Pelkių žydelio“ pasakotojas, atsidūręs apsvaigusių narkomanų kompanijoje, pasijuto netgi pranašesnis už juos. Taip pat užfiksuotos ir tragiškos narkotikų vartojimo pasekmės. Apsakyme „Morisonas“ rodoma narkomanų degradacija. Minima Monika, kuri parsiduoda vyrams už narkotikų dozę, bei aprašomi narkomanų – Morisono ir Širmio – nesutarimai. Širmis šantažavo ir žemino Morisoną, kuris, norėdamas atkeršyti, peiliu nužudė Širmį. Šis apsakymas išsiskiria išsamiumi degradacijos bei tragiškų įvykių aprašymu. Tai nėra būdinga Kunčino tekstams, vaizduojantiems girtuoklių subkultūrą, kur įvairios alkoholizmo pasekmės dažniausiai neminimos, o, jei minimos, tai tik epizodiškai.

Abiejuose apsakymuose narkomanai vartojo aguonų nuovirą. Su puoduku iš puodo buvo geriamas tamsiai rudas, potirštis skystis. „Morisone“ taip aprašomas šių narkotikų poveikis: „Prasidės apatija, koftumas, tąsčiai, skausmai. Eina šiluma, staiga virsta šalčiu, tarsi kokiom kruopom į akis beria. (LDPE, 113)“ „Pelkių žydelio“ pasakotojas aprašo narkomanų ypatumus. Jis, patekęs į Kafkos butą, iš karto pastebėjo vangius, apatiškus ir nuo aplinkos atsiribojusius narkotikų prisivartojusius asmenis. Taip apibūdinami ką tik narkotikų pavartoję asmenys: „Visi trys buvo tiesiog neatpažįstami – akys blizgėjo, jie gyvai gestikuliuojo, o Kafkos vangumo kaip nebūta!

(LDPE, 121)“ Tačiau pasakotojas žino, kad gyvumas trunka neilgai, jį pakeičia „vangus snūduriavimas“, todėl jis palieka butą kaip svetimą erdvę ir išeina į „Narutį“.

Tad narkomanų subkultūros vaizdavimui skirti net du apsakymai. Narkomanai vaizduojami iš distancijos, pasakotojas nesijaučia šios bendruomenės dalimi. Apsakymai išsiskiria narkomanų degradacijos vaizdavimu bei kritišku narkotikus vartojančių žmonių apibūdinimu.

4.3. Valkatų nakvynės vietos

Kunčino tekstuose paliudijamos dvi labai panašios subkultūros – atsiskyrėliai valkatos ir hipiai. Vartodami žodį „valkata“, turime omenyje tiek atsiskyrėlius valkatas, tiek hipius. Taip pat šį žodį reikia suprasti be jokios neigiamos konotacijos, taip save vadina patys herojai, nurodantys tam tikrą gyvenimo būdą ir pastovios gyvenamosios vietos neturėjimą. Atsiskyrėlių valkatų tema geriausiai atskleista „Tūloje“, „Glisono kilpoje“, hipių – apsakyme „Venecijos liūtas“. Šiame skirsnyje apžvelgsime erdves, kuriose miega valkatos ir tirsime, kuo pasižymi atsiskyrėlių valkatų ir hipių subkultūros, ką apie jas liudija Kunčinas?

Valkatos nuolat susidurdavo su nakvynės vietos paieškomis. „Glisono kilpos“ personažas Jeronimas Jaras, išvarytas iš universiteto bendrabučio, naktis leisdavo bendrabučio palėpėje, sporto salėje, Vilniaus universiteto senuosiuose rūmuose, bibliotekoje. „Tūlos“ pasakotojas dažniausiai miegodavo aspirantų bendrabučio palėpėje arba pas pažįstamus žmones, tačiau jam yra tekę miegoti karste ir šiluminėje trasoje šalia naktį mirusio valkatos. „Venecijos liūto“ pagrindinis veikėjas Haris Ridikas turėjo savo metodą – nakvoti padorių daugiabučių laiptinėse ant nuo durų surinktų kilimėlių ir patiestų prie radiatoriaus.

Nakvynės vietą nulemdavo baziniai fiziologiniai poreikiai – pastogė ir šiluma. Tiek Jeronimas Jaras, tiek „Tūlos“ pasakotojas mini sunkiai pakeliamus žiemos šalčius universiteto bendrabučio palėpėje. Taip pat romanuose pasikartoja mintis, kad Lietuvos klimatas nėra pritaikytas valkatavimui. Todėl tekstuose vaizduojami valkatos mielai priimdavo draugų pagalbą ir apsistodavo jų būstuose.

„Tūlos“ pasakotojas reflektuoja tapsmo valkata psichologines būsenas: „dar ilgai gėda savo skurdo, alkio ir troškulio, nesmagu, kai nulydi žvilgsniais gatvėje. <...> Ilgainiui visa tai atbunka, nusitrina, gyventi po dangum pasidaro kur kas lengviau. Nebebijai nakties, tamsių gatvelių, užkaborių, lindynių, nepažįstamų moterų. (T, 61)“ Alkis, troškulys, benamystė – dėl šių dalykų valkatos savęs gailisi ir stengiasi fiziologinius poreikius patenkinti. Fiksuojama nuolatinė kova už

būvį ir mokymasis išgyventi. „Tūlos“ pasakotojas sako, kad Lietuvoje „valkatavino teorija žiauriai skiriasi nuo praktikos“ ir lygina savo situaciją su literatūriniais valkatomis bei tokį gyvenimo būdą gyvenančiais rusų klajokliais: „Ir tose knygoose, ir tame gyvenime žmonės būdavo kur kas pakantesni valkatoms... priimdavo nakvynei, pripildavo viralo. (T, 62)“ Tad Kunčino kūryboje valkatiškas gyvenimo būdas nėra romantizuojamas, daugiau rodomi įvairūs jų sunkumai.

Tekstuose dažnai minimos „valkatų gaudymo savaitės“, kurių metu milicija aktyviai suiminėdavo valkatas. Tai nurodo į Tomo Vaisetos aptartą veltėdžiavimo fenomeną Sovietų sąjungoje.⁷⁵ Kaip pastebi Vaiseta, sovietinis režimas veltėdžiais dažniausiai vadino vengti dirbančius asmenis. Jie buvo smerkiami kaip gyvenantys „antivisuomeniškai ir parazitiškai“. Kadangi jau Chruščiovo valdymo metais, apie 1960 m., benamystė ir valkatavimas buvo traktuojama kaip nusikaltimas, todėl veltėdžiai buvo suprantami kaip sisteminė klaida, kurią būtina ištaisyti. Dėl šių priežasčių jie buvo gaudomi ir galėjo tikėtis sulaukti administracinių nuobaudų arba visuomeninio poveikio priemonių, kartais buvo sodinami į kalėjimus. Tad Kunčinas liudija valkatų patiriamą baimę, stresą ir įtampą dėl milicijos persekiojimo.

Vaiseta pastebi, kad veltėdžiavimą dėl vertybinių nuostatų „rinkdavosi daugiausia įvairių subkultūrų atstovai (bytnikai, hipiai, vėliau – pankai, anarchistai), taip pat oficialią kultūrą atmetantys menininkai, pavieniai atskalūnai.“⁷⁶ Apsakymas „Venecijos liūtas“ yra skirtas paliudyti sąmoningai veltėdžiavimą pasirinkusiam poetui hipiui – Hariui Ridikui, kurio prototipas yra Rimas Burokas. Minima ir Ridiko draugė Ofelija, kurios prototipas Buroko mylimoji Silva. Tai vienintelis kūrinys, kuriame išsamiai liudijama hipių subkultūra. Kituose tekstuose apie hipius užsimenama epizodiškai ir su neigiamu atspalviu, jie įvardijami kaip neautentiškai gyvenantys ir šią subkultūrą mėgdžiojantys. „Venecijos liūte“ taip pat daroma perskyra tarp jaunuolių, kurie „hipiauti pradėję tik iš dyko buvimo“ ir Ridiko, hipiavusio „iš širdies potroškio“.

Apsakyme Haris vaizduojamas kaip tipinis hipis, jis vadinamas „gėlių vaiku“, minimi viską („panieką, purvą, sėdėjimą ant cementinių laiptų, spyrius, nakvynes alsiose milicijos sulaikytųjų kameroose ir nakvynes pusrūsiuose bei skersvėjuotose palėpėse“) atlaikę jo džinsai bei ilgi plaukai. Rodomos ir principinės Hario nuostatos – jis niekino prabangą ir „oficialiai liaupsinamus ir keliamus į dangų rašytojus.“ Taip pat detaliau aprašomas jau minėtas nakvynės metodas ir jo svečiavimasis pas pripažintą poetą. Pasakotojas prisipažįsta, kad menkai pažinojo ir retai sutikdavo

⁷⁵ Tomas Vaiseta, „Veltėdžiavimas: *Struktūrizacija* sistemos pakraštyje“, in: *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014, p. 358–372.

⁷⁶ Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014, p. 368.

Ridiką, todėl jis negali papasakoti daug Hario gyvenimo nuotykių. Apsakymas baigiamas nutylėjimu, pasakant, kad už valkatavimą Ridikas buvo pasodintas į kalėjimą. Tai akivaizdi aliuizija į Buroko gyvenimo baigtį, kuris buvo kalinamas už valkatavimą ir kalėjime mirė. Iki šiol nėra žinoma tikroji poeto mirties priežastis, daug kas mano, kad prie Buroko mirties prisidėjo sovietinė valdžia. Tad „Venecijos liūte“ liudijamas ne tik Buroko gyvenimas, hipių subkultūra, bet ir sovietinio režimo netolerancija ir žiaurus jų elgesys su valkatomis.

Ne visi valkatos tokį gyvenimo būdą pasirinko dėl vertybinių nuostatų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad kiti veikėjai tarsi atsitiktinai pasirenka valkatišką gyvenimo būdą. Jie praranda nakvynės vietą, priima susiklosčiusias aplinkybes ir pradeda gyventi gatvėje. Kitaip tariant, valkatavimas nėra pasirinktas kaip principinis maištas prieš sovietinę sistemą. „Tūlos“ pasakotojas netgi turėjo minčių išvažiuoti iš miesto, susirasti darbą, gyvenamąją vietą ir „kaip nors verstis toliau“. Sutikęs draugą pasakotojas taip apie jį atsiliepia: „Mudu priklausėm tai pačiai nevykėlių kastai, tik jo padėtis buvo daug geresnė: nubudęs naktį jis galėdavo nušlepsėti į tualetą. (T, 53)“ Pastebimas charakterių panašumas, tačiau teigiama, kad draugas, turėdamas gyvenamąją vietą, yra atsidūręs geresnėje padėtyje. Netiesiogiai išsakoma nuostata, kad jo draugui likimas yra palankesnis. Atsidavimas likimui būdingas Kunčino veikėjams, jie dažai įvairius nutikimus suvokia kaip savo lemtį ir nededa sąmoningų pastangų padėčiai pakeisti. Pavyzdžiui, Jeronimas Jaras, praradęs gyvenamąją vietą, teigia, kad miestą sutiko „kaip neišvengiamą lemtį“. Tad romanuose vaizduojami valkatos tokį gyvenimo būdą pasirenka ne kaip maištą prieš sovietinį režimą, o priima kaip ištikusią lemtį.

Valkatų vaizdavimas Kunčino tekstuose iš darbe aptariamų subkultūrų išsiskiria tuo, kad subkultūra atskleidžiama išimtinai per individualių likimų vaizdavimą, nėra bendrų valkatų subkultūros, tarkime, jų vidinės hierarchijos aprašymų. Romanuose rodomas atsiskyrėlio valkatos tipas. „Tūlos“ pasakotojas vienas klajoja gatvėmis, prie kitų valkatų nepritampa, jie jam neišduoda nakvynės vietų. Pasakotojas jaučiasi esąs per senas, nuobodus, neryžtingas, kad įsilietų į kitų valkatų gretas. Jeronimas Jaras valkatišką gyvenimo būdą gyvena taip pat savarankiškai, tekstuose nėra rodomas jo bičiuliavimasis su kitais valkatomis.

Atsiskyrėliai valkatos dienas leidžia mieste, jie tyrinėja Vilniaus topografiją ir atskleidžia labai daug informacijos apie miesto gyvenimą. Pastebėtina, kad valkatų santykis su miestu yra ambivalentiškas. Viena vertus, mieste jie susiduria su įvairiais sunkumais, „Tūlos“ pasakotojas tvirtina, kad „gatvėje gyventi buvo pavojinga“, netgi buvo stipriai sumuštas. Kita vertus, juos saisto

artimas ryšys su miestu, jie jautriai išgyvena įvairius miesto pasikeitimus, jį itin gerai pažįsta ir jaučia miestui didelę simpatiją.

Tad valkatos dienas leidžia vaikštinėdami po Vilnių, miega įvairiose erdvėse ir gerai pažįsta miestą. Rodomas ir sovietų valdžios neigiamas požiūris į valkatas, jų persekiojimas. Apsakyme „Venecijos liūtas“ fiksuojama hipių subkultūra bei liudijamas Rimo Buroko gyvenimas. Taip pat vaizduojamas atsiskyrėlių valkatų tipas, liudijami fiziologiniai ir psichologiniai jų sunkumai.

Išvados

Atlikus magistro darbo analizę, galima patvirtinti keltą prielaidą, kad Jurgio Kunčino proza turi liudijimo literatūros bruožų ir gali būti perskaitoma kaip savitas liudijimo literatūros projektas. Rašytojas dažniausiai rašo apie 7–9 dešimtmečius ir save laiko sovietmečio Vilniaus neoficialiosios terpės metraštininku, siekdamas paliudyti ne tik savo, bet ir įvairių alternatyvų gyvenimo būdą pasirinkusių asmenų likimus. Dažnai pasakojami tragiški jų likimai, nelaimės, socialinio paribio veikėjai, turintys realių prototipų, išryškinami kaip tylūs režimo priešininkai, kankiniai. Kaip ir būdinga liudijimo literatūrai, autorius rodo aukos perspektyvą, jauseną totalitarinėje visuomenėje. Nors Kunčinas kuria grožinį tekstą, jo prozoje gausu mimetinių nuorodų į tikrovę, pastebima fikcijos ir referencijos įtampa, padedanti kurti įtaigesnį liudijimą.

Išskyrėme vaizduojamas represyvias (beprotnamis, Girtuoklių kalėjimas) ir alternatyvias (kavinių aplinka, privatūs butai, valkatų nakvynės vietos) heterotopines erdves, kuriose atskleidžiamos vis kitos subkultūros. Represyvių erdvių vaizdavimą interpretavome kaip liudijimą apie sovietinę psichiatriją kaip susidorojimo sistemą. Autorius, aprašydamas šias įstaigas, remiasi liudijimo literatūros apie lagerius topais – išsamiai apibūdina įstaigų vidaus taisykles, vaistų poveikį, gydymo neveiknumą, darbuotojų ir pacientų tipažus, jų likimus, tarpusavio santykius, brutalų elgesį su pacientais, darbuotojų piktnaudžiavimą savo galia ir pan. Kunčinas demaskuoja ir parodijuoja gydymo įstaigas, kuriose buvo talpinami visuomenės normų neatitinkantys individai, turėję atsisakyti savo gyvensenos ar netgi įtikėti sovietmečio utopija. Atskleidžiamas šių erdvių tvarkos tuštumas, mechaninis brutalumas, taikoma medicina parodoma kaip represijų ir žmogaus žeminimo priemonė.

Alternatyvių erdvių vaizdavimas taip pat pasižymi siekiu tiksliai atkurti aplinkos detales, subkultūrų gyvenseną (bohemos, narkomanų, valkatų), atskirų asmenų likimus. Priešingai nei represyviose erdvėse, čia personažai renkasi laisvai, niekieno neverčiami, siekdami susikurti nišas alternatyviam gyvenimo būdai bei atsiriboti nuo sovietinės tikrovės. Detaliausiai apibūdinta kavinių aplinka tampa vieta, kur renkasi skirtingų socialinių grupių, profesijų žmonės, čia koncentruojasi represuojama urbanistinė įvairovė. Tad Kunčinas pateikia tam tikrą sovietinės sistemos mikroanalizę, jis demaskuoja represines gydymo įstaigas bei atskleidžia alternatyvių subkultūrų gyvenseną, jų rinkimosi vietas. Taip Kunčino proza tampa liudijimu apie sovietmečio visuomenės santykius ir specifinę atmosferą.

Kunčino tekstai pasirodo kaip saviti liudijimai, besiskiriantys nuo tradicinio liudijimo literatūros kanono. Specifinis yra liudijimo prozos objektas – ne Holokausto ar Gulago tikrovė, bet

sovietmečio Vilniaus subkultūros, jų dalyvių likimai. Kunčino tekstus nuo kanoninių skiria ne tik vaizduojamas objektas, bet ir postmodernistinė stilistika. Rašytojas nesijaučia įsipareigojęs savo tekstus kurti išimtinai kaip egzistencinius liudijimus, jam svarbu, kad tai būtų žaismingi, ironiški ir gerai parašyti kūriniai. Prozoje gausu kūniškumo vaizdavimo, grotesko, (auto)ironijos, parodijos elementų, kurie jungiasi įvairiais liudijimo egzistencinės prasmės ir žaismingumo deriniais. Nors Kunčino tekstai dažnai yra nestructūruoti, asociatyvūs, primenantys fragmentiškus tyrinėtojo lauko užrašus, jie sugeba perteikti autentiškos tikrovės patyrimo poveikį.

Tad Kunčinas pasirenka liudyti subkultūrų gyvenseną, nepatenkančią į didįjį istorinį pasakojimą. Rašyti šia tema autorių galėjo skatinti ne tik asmeninė patirtis, bet ir neigiamas šios socialinės grupės (kuriai tam tikru metu priklausė ir pats autorius) vertinimas bei nepakankamas visuomenės dėmesys viešojoje erdvėje, jų užmarštis Nepriklausomybės pradžioje. Nors prozoje vaizduojami marginalai norėjo gyventi laisvai ir autentiškai, jie nėra heroizuojami, rodomos jų silpnybės, nuopuoliai, priklausomybės. Dažnai tragiški, komplikuoti personažų likimai aptariami iš gailėsčio ir atjautos šiai efemeriškai miesto praeičiai perspektyvos. Rašytojas siekia reabilituoti subkultūrų gyvenimo būdą, parodyti, kad tai buvo talentingi, kūrybingi, smalsūs žmonės, nesugebėję prisitaikyti prie sovietinės realybės ir atsidūrę dvasinėje aklavietėje.

Summary

This paper testifies the oeuvre of Jurgis Kunčinas (a collection of short stories “Laba diena, pone Enrike!” and five novels – “Glisono kilpa“, “Tūla“, “Blanchisserie, arba Žvėrynas–Užupis“, “Kilnojamosios Röntgeno stotys“, “Bilė ir kiti“), one of the most prominent writers of the late XX century, who significantly contributed to the rise of urban prose and who topically elucidated town life in prose of the Lithuanian literature which are ranked as a project of witness literature. The principles of culture sociology, Michel Foucault, Walter Benjamin’s and other works of theorists are invoked. Repressive (madhouse, Drunkards’ prison) and alternative (surroundings of cafeterias, private lodgings, tramps’ night locations) heterotopic spaces are discussed in detail. Alongside particular subcultures as those of madhouse patients, drunkard artists, bohema, drug addicts and tramps’ are described. Differences and peculiarities of those spaces are highlighted.

Kunčinas discloses repressive medical institutions and reveals subcultural lifestyle. The paper not only records what is narrated about Vilnius in late Soviet times but also explains the aim of this witnessing and the intentions the writer has while writing such texts. Analysing the specification of Kunčinas prose style the difference between traditional witness literature and the writer’s postmodern stylistics and the object of witnessing are observed – not Holocaust or Gulag martyrs but subcultures of Soviet times Vilnius and the fates of its participants. Despite marginalia, pictured in prose, seeked to live freely and authentically, they are not pictured as heroic, their addictions and weaknesses are depicted as well. Rather often tragic and complicated fates of the characters are represented from the point of view of sensibility and compassion. The writer strives to retrieve the manner of subcultural lifestyle and points such people to have been talented, creative, curious who failed to adjust to Soviet reality and who found themselves in spiritual deadlock.

Šaltiniai ir literatūra

Šaltiniai:

1. Kunčinas, Jurgis, *Bilė ir kiti*, Vilnius: Vaga, 2002.
2. Kunčinas, Jurgis, *Blanchisserie, arba Žvėrynas–Užupis*, Vilnius: Tyto alba, 1997.
3. Kunčinas, Jurgis, *Glisono kilpa*, Kaunas: Nemunas, 1992.
4. Kunčinas, Jurgis, *Kasdien į karą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000.
5. Kunčinas, Jurgis, *Kilnojamosios Röntgeno stotys*, Vilnius: Alma littera, 1998.
6. Kunčinas, Jurgis, *Laba diena, pone Enrike!*, Vilnius: Vaga, 1996.
7. Kunčinas, Jurgis, *Tūla*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.

Kita literatūra:

8. Anušauskas, Arvydas, „Represinė SSRS vidaus reikalų sistema Lietuvoje“. Prieiga per internetą:
https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Veikla/Vidaus%20reikal%C5%B3%20istorija/7dalis.pdf [žiūrėta 2016 03 14].
9. Assmann, Jan, „Communicative and Cultural Memory“, Astrid Erll, Ansgar Nünning (Hg.), *Cultural Memory Studies: an International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York: de Gruyter, 2008.
10. Benjamin, Walter, *Nušvitimai*, vertė Laurynas Katkus, Vilnius: Vaga, 2005.
11. Benjamin, Walter, *The Arcades Project*, New York: Belknap Press, 2002.
12. Cenzatti, Marco, „Heterotopias of difference“, *Heterotopia and the City*, ed. Michiel Dehaence & Lieven De Cauter, London and New York: Routledge, 2008.
13. Dailydytė, Justina, „Jurgio Kunčino bohema“, *Naujoji Romuva*, 2010, Nr. 3 (572).
14. Englund, Peter, „The Bedazzled Gaze: On Perspective and Paradoxes in Witness Literature“, *Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, ed. Horace Engdahl, World Scientific Publishing, 2002.
15. Engdahl, Horace, „Philomela’s Tongue: Introductory Remarks on Witness Literature“, *Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, ed. Horace Engdahl, World Scientific Publishing, 2002.
16. Foucault, Michel, *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*, vertė Jay Miskowiec. Prieiga per internetą: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> [žiūrėta 2016 01 18].

17. Gelder, Ken, *Subcultures cultural histories and and social practice*, London and New York: Routledge, 2007.
18. Gordimer, Nadine, „Witness: The Inward Testimony“, *Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, ed. Horace Engdahl, World Scientific Publishing, 2002.
19. Grigaitis, Mindaugas, „Jurgio Kunčino *Glisono kilpa*: pasaka apie troškiniu virtusį romaną“, *Inter-studia humanitatis*, 2012, Nr. 13.
20. Heynen, Hilde, „Heterotopia unfolded?“, *Heterotopia and the City*, ed. Michiel Dehaence & Lieven De Cauter, London and New York: Routledge, 2008.
21. Jonušys, Laimantas, „Valkataujantis sovietmečio inteligentas Jurgio Kunčino prozoje“, *Metai*, 2007, Nr. 2.
22. Kalėda, Algis, *Mitų ir poezijos žemė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
23. Kalėda, Algis, *Romano struktūros matmenys: literatūrinės komunikacijos lygmuo*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
24. Kavaliauskaitė, Jūratė, „Autentiškumo eksperimentai: Ką reiškė prapulti Vilniaus senamiesčio ‚Bermudų trikampyje‘?“, *Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė redaktorė Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015.
25. *Kažkas tokio labai tikro: nepaklusniosios sovietmečio visuomenės istorijos (sąlytinės istorijos šaltinių rinkinys)*, sudarytojai Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Valdemaras Klumbys, Vilnius: Aukso žuvis, 2015.
26. Kmita, Rimantas, „1973–1980: pilkieji metai“. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/literatura/19731980-pilkieji-metai/19731980-pilkieji-metai/4664> [žiūrėta 2016 04 18].
27. Kreuzer, Helmut, „Bohema“, *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, vertė Rita Tūtlytė, Vilnius: Tyto alba, 2000.
28. Krivickas, Vladas, „Jurgio Kunčino bohema ir boheminkas“, *Literatūra ir menas*, 2002 05 24, Nr. 2900.
29. Kunčinas, Jurgis, „Aprašytas gyvenimas“, *Šiaurės Atėnai*, 2004 01 17, 2004 01 24, 2004 01 31, Nr. 684–686.
30. Kunčinas, Jurgis „Geriausios kūrybos versmė – tikri išgyvenimai“ (interviu), *Lietuvos rytas*, priedas *Mūzų malūnas*, 2002 06 11. Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/pokalbiai/#56> [žiūrėta 2016 01 16].

31. Kunčinas, Jurgis, „Nuo Vingių Jono iki Oskaro Macerato ir toliau“, *Metai*, 2000, Nr. 8/9. Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/apie-save/#8> [žiūrėta 2016 05 10].
32. Kunčinas, Jurgis, „Tik parašęs, būsi rašytojas“, *7 meno dienos*, 1996 08 02. Prieiga per internetą: <http://kuncinotekstai.baltavarna.lt/apie-kuncina/pokalbiai/#26> [žiūrėta 2016 01 16].
33. Kvietkauskas, Mindaugas, „Avromo Suckeverio poetinė rizika“, Avrom Sutzkever, *Žaliasis akvariumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
34. Kvietkauskas, Mindaugas, „Česlovas Milošas – kūrėjas, antrą kartą įžengęs į laiko upę“ (interviu). Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-04-18-ceslovas-milosas-kurejas-antra-karta-izenges-i-laiko-upe/80659> [žiūrėta 2016 05 10].
35. Lubytė, Elona, *Tylusis modernizmas Lietuvoje 1962–1982*, Vilnius: Tyto alba, 1997.
36. Mačianskaitė, Loreta, „Ramonas Antanas“, *Literatūros enciklopedija mokyklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
37. Murail, Estelle, *Beyond the Flâneur: Walking, Passage and Crossing in London and Paris in the Nineteenth Century*, daktaro disertacija, King's College London. Prieiga per internetą: https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/13145103/Studentthesis-Estelle_Murail_2014.pdf [žiūrėta 2016 03 15].
38. *Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė redaktorė Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015.
39. Peluritytė, Audinga, „Jauniausieji lietuvių prozininkai“, *Naujausioji lietuvių literatūra /1988–2002/*, sud. Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003.
40. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011.
41. Solženicynas, Aleksandras, *Gulago archipelagas*, vertė Viktoras Beržinis, Sigita Papečkienė, Vincentas Stravinskis, Vilnius: Žara, 2009.
42. Sprindytė, Jūratė, „Lietuvių proza: krizė ar atsinaujinimas?“, *Darbai ir dienos*, 2002, t. 31.
43. Sprindytė, Jūratė, „Prozos gaivalas“, *Šiaurės Atėnai*, 2004 12 18, Nr. 729.
44. Sprindytė, Jūratė, Kmita, Rimantas, „Šiuolaikinė literatūra“. Prieiga per internetą: <http://www.saltiniai.info/index/details/1498> [žiūrėta 2016 05 10].
45. Sruoga, Balys, *Dievų miškas*, Vilnius: Vaga, 1971.
46. Subata, Emilis ir Uscila, Rokas, *Narkologinių ligoninių įskaita – sovietmečio paveldas*. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/sveikata/sveikatos-naujienos/narkologiniu-ligoniu-iskaita-sovietmecio-paveldas.d?id=15057119> [žiūrėta 2016 01 18].

47. Tamošaitis, Regimantas, „1950-ųjų kartos prozininkai“, *Naujausioji lietuvių literatūra /1988 –2002/*, sud. Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003.
48. Tamošaitis, Regimantas, „Meilės ilgesys po gotikos skliautais. Įvadas į Jurgio Kunčino ‚Tūlą‘“. Prieiga per internetą: https://dl.dropboxusercontent.com/u/56800991/Apie_rasytojus/Tamosaitis%20R.%20Kunci%20Tula.pdf [žiūrėta 2016 05 04].
49. Tūtlytė, Rita, „Gėlių vaikai‘ ir ‚blogio gėlės‘“, *Naujausioji lietuvių literatūra /1988 –2002/*, sud. Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma littera, 2003.
50. Vaiseta, Tomas, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuoju sovietmečiu (1964–1984)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2014.
51. Vaiseta, Tomas, *Sovietinė psichiatrija Lietuvoje: vienos ligoninės atvejo tyrimas (1944–1990)*. Prieiga per internetą: <http://konferencija2015-vasaris.postdoc.lt/pdf/vaiseta.pdf> [žiūrėta 2016 01 18].
52. Vidugirytė, Inga, *Antanas Ramonas „Balti praėjusios vasaros debesys“*. Prieiga per internetą: http://www.vilniusliterature.flf.vu.lt/?page_id=153 [žiūrėta 2016 04 10].
53. *Witness Literature: Proceedings of the Nobel Centennial Symposium*, ed. Horace Engdahl, World Scientific Publishing, 2002.
54. Žukas, Saulius, *Literatūros teorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2001.